

русского языка в Европе¹⁶³; В. Ганцов у своїй Діалектологічній класифікації українських говорів (Київ, 1923).

Як довідуємося з інформації про доповіді на наукових засіданнях Діалектологічної комісії при Відділенні Російської Мови та Літератури в 1914-1926 роках на одному з засідань доповідь п.з. *Опис Корницької говірки Константинівського повіту Сідлецької губернії, оформлений покійним М. А. Янчуком* прочитав на початку 20-их років видатний російський мовознавець Н. Дурново, на іншому ж засіданні цієї комісії читалася доповідь іншого відомого російського мовознавця Г. Винокура на тему *Матеріали Самойловича з говірки Більського повіту Гродненської губернії*¹⁶⁴. Були це матеріали з села Макарки коло Сім'ятич, які опубліковано у формі статті російською мовою щойно у 1947 році¹⁶⁵.

Як бачимо, зацікавлення підляськими говірками не припинилося навіть під час другої світової війни і продовжувалося вже на території Радянського Союзу після війни.

б) Міжвоєнний період

У міжвоєнному періоді дослідження українських підляських говірок проводив, передусім, проф. Владислав Курашкевич, народжений у 1905 році у Володаві, випускник Холмської гімназії, асистент Львівського та Ягеллонського університетів (1928-1929, 1932-1933), професор у Люблінському Католицькому, а пізніше – в Познанському університетах. Дослідження В. Курашкевича відзначалися та відзначаються високим науково-методологічним рівнем, а відносилися вони, головним чином, до звукової системи підляських та інших українських говірок. Основою його численних розвідок на тему підляських говірок були записані ним самим матеріали зі сіл східних повітів б. Люблінського та Бі-

¹⁶³ Н. Дурново, Н. Соколов, Д. Ушаков, *Опыт диалектологической карты русского языка в Европе с приложением очерка русской диалектологии*, «Труды Московской Диалектологической Комиссии», вып. 5, Москва, 1915. Вони також визначали північну границю українських говірок.

¹⁶⁴ *Труды постоянной Комиссии по диалектологии русского языка*, вып. 9, Ленинград, 1927, с. 3.

¹⁶⁵ Г. Винокур, *Заметки по фонетике одного украинского говора*, «Бюллетень Диалектологического сектора Института русского языка АН СССР», вып. 1, Москва, 1947, с. 23-36.

лостоцького воєвідств. Усі ці його праці, написані в міжвоєнний час і після другої світової війни, були зібрані у 1985 році в збірнику *Рутеніка*, який був зредагований Я. Рігером¹⁶⁶.

Більшість праць В. Курашкевича з діалектології відноситься до підляських говірок, де він робив записи та іноді побіжні обсервації в понад 160 селах. Високу оцінку цим працям, як матеріальній основі так і цінним спостереженням про їх історію та історичний родовід, хоч критично віднісся до деяких теоретичних положень, дав найкращий знавець історичної фонології української мови проф. Юрій Шевельов при нагоді дискусійної статті про українські дифтонги (голосні двозвуки) та найновіші праці про ці дифтонги. Ю. Шевельов у своїй статті, написаній у 1986 році, намагаючись встановити причини, хронологію та звукову вартість цих дифтонгів, використовує дуже часто мовний матеріал з Підляшшя, в тому числі праці В. Курашкевича були поставлені дослідником у центрі уваги не без критичної оцінки¹⁶⁷. Більшість розвідок і студій В. Курашкевича відносилися саме до звукової системи, до тих найважливіших проблем, на першому місці яких стоїть справа північноукраїнських голосних двозвуків (дифтонгів).

Загальну характеристику підляських (і холмських) говірок української мови на території б. Люблінського воєвідства подав В. Курашкевич у монографії, яка обговорювала всі говірки передвоєнного Люблінського воєвідства у 1932 році¹⁶⁸. Автор стверджує у вступному слові, що українські говірки Люблінщини мало були досі відомі науковцям, бо рідко і лише принагідно і ненауково досліджувалися¹⁶⁹. Думаю, цікаво буде чи-

¹⁶⁶ W. Kuraszkiewicz, *Ruthenica. Studia z historycznej i współczesnej dialektologii wschodniosłowiańskiej*. Redaktor naukowy J. Rieger, Warszawa 1985, ss. 314.

¹⁶⁷ G. Shevelov, *Ukrainian Diphtongs in Publications of the 1980s and in Reality (and some adjacent problems imaginary and real)*, „International Journal of Linguistics and Poetics”, vol. XXXIV, The Hague, 1986, s. 61.

¹⁶⁸ W. Kuraszkiewicz, *Przegląd gwar województwa lubelskiego*, „Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego”, t. I, Lublin, 1932, s. 273-324.

¹⁶⁹ Попередньо наведені мною факти, свідчать про те, що дослідження підляських говірок перед першою світовою війною були відповідно до рівня загальних діалектологічних досліджень безперечно на нижчому науковому рівні, але втримувалися вони на відповідному рівні, який тоді

тачеві прочитати його думки на цю тему в оригінальній мовній формі:

Ruskie (małoruskie) gwary lubelskie właściwie dotąd są nieznane. Żaden bowiem językoznawca nie przeprowadził tutaj badań na miejscu. Znany ruski dialektolog prof. Jan Zilyński w pracy p.t. „Proba uporządkowania ukraińskich howoriw” (Zapysky Nauk. Towar. im. Szewczenka, t. CXVII-CXVIII, s. 333-375) pisze, że poznał te gwary tylko w przejeździe pociągiem i w rozmowach ze służbą kolejową! Mamy wprawdzie z tych terenów rozmaite luźne wiadomości oparte na zapiskach etnograficznych, ale spisane niefonetycznie, przedstawiają dla dialektologa minimalną wartość naukową. A przecież te gwary na krańcach etnograficznego obszaru małoruskiego w sąsiedztwie z językiem polskim z pewnością inaczej się rozwijały i, jak sam to stwierdziłem, zachowały charakter bardzo archaiczny¹⁷⁰.

W dotychczasowych badaniach przede wszystkim na podstawie tekstów etnograficznych z Podlasia i Chełmszczyzny stwierdzono pewną ilość cech językowych luźnie ze sobą związanych, ale nikt nie próbował dokładniej te cechy zlokalizować; nikt celowo na miejscu badań nie przeprowadzał; nic więc dziwnego, że o charakterze tych gwar, o stosunku ich do innych narzeczy małoruskich wydawano bardzo różne, często wręcz przeciwne sądy¹⁷¹.

Дослідник дає інформацію про розташування українських говірок Підляшшя і Холмщини, які називає згідно з тодішньою польською номенклатурою *руськими і малоруськими*. Проводить він західну лінію появи цих говірок на схід від *Замостя, Красноставу і Парчева через Межиріччя (Мендзижеч) і Сарнаки*¹⁷². Автор описує найголовніші звукові та граматичні прикмети цих говірок зазначає, що слівництво з цієї території дуже мало досліджене, бо в дотеперішніх працях на різниці у вживанні слів мало зверталось уваги. Пише, що навіть близькі села відрізнялися не раз іншими словами, напр., **хліб, пальонка, колачи**, наво-

панував. Не можна погодитися з тим, що ніхто з мовознавців підляських говірок не досліджував, перечить цьому мій детальний перелік багатьох праць про ці говірки, що появились протягом 2-ої половини XIX і початку XX століття.

¹⁷⁰ W. Kuraszkiewicz, *Przegląd gwar województwa lubelskiego...*, s. 277.

¹⁷¹ Там же, с. 301.

¹⁷² Там же, с. 301.

дять при тому слова одного підляського селянина: *Що то за гідка мова в тих Загайках: у нас хліб, а там якось кулачи, а дурнії шушеньци кажуть пальонка.*

Для ілюстрації звучання цих говірок наводить В. Курашкевич оригінальний текст народної казки, записаний ним у селі Любень, 14 км на захід від Володави: про батька та трьох синів¹⁷³.

Потреба висвітлення найважливіших проблем історичного розвитку української мови була спонукою для В. Курашкевича до солідних досліджень найбільш архаїчних українських говірок, в тому числі й передовсім підляських. Записані мовні матеріали дали дослідникові можливість глибше зрозуміти деякі факти історичної фонетики української мови, як походження і зі староукраїнських подовжених *о, е*, та т.зв. *ѣ*. Саме цій проблемі присвятив В. Курашкевич кілька наукових розвідок. Важливі висновки щодо появи дифтонгів у північноукраїнському діалекті формулював він саме на основі діалектних записів з Підляшшя. Його праці пов'язувалися з тодішньою дискусією серед українських діалектологів про історію та суть північноукраїнських двозвуків (дифтонгів), яку вели між собою такі видатні вчені філологи-мовознавці, як В. Ганцов, О. Курило, С. Смаль-Стоцький, І. Зілинський¹⁷⁴.

Цікаві думки висловив В. Курашкевич також у відношенні до проблеми ствердіння приголосних перед праслов'янськими *е, і*. Дійшов він, між іншим, до висновку, що цей процес, відомий усій українській мовній території, не закінчився ще в підляських говірках¹⁷⁵. Архаїчне явище пом'якшення іноді приголосних перед давніми *е, і* на території українськомовного Підляшшя дослідник, розглянувши справу на ширшому фоні, пояснює так:

Przytoczony z ukraińskich gwar podlaskich materiał do problemu ukraińskiej dyspalatalizacji pozwala na próbę względnej chronologii zjawisk z tym procesem związanych (...) Asymilacja do fonemów miękkich mogła też rozwijać się samodzielnie na Podlasiu, ale byłoby

¹⁷³ Там же, с. 319-320.

¹⁷⁴ Цій проблемі присвячені були, між іншим, такі праці В. Курашкевича: *Z badań nad gwarami północnomaloruskimi*, «Rocznik Slawistyczny», 1931, т. X, s. 175-209; *Przyczynek do iloczasu maloruskiego*, «Lud Słowiański», Kraków 1933, т. III, 1 dział A, s. 40-48; *Nowe wyniki badań nad ikawizmem maloruskim*, «II Międzynarodowy Zjazd Slawistów w Warszawie, Sekcja I. Językoznawstwo, Księga referatów», Warszawa 1934, s. 65-67.

to zjawisko w dialektologii ukraińskiej wyjątkowe, wobec tego nasuwa się wyjaśnienie, że tendencja do palatalizacji pełnej przed *e, i* jest na Podlasiu objawem obcym, przyszła ze strony języka polskiego na zachodzie i języka białoruskiego na północy. Naturalnie należy ten objaw rozumieć jako ogólną tendencję fonetyczną, a nie jako zażyczenie gotowej wymowy polskiej lub białoruskiej w pewnej masie wyrazów. Obie te tendencje fonetyczne na Podlasiu nawarstwiły się nawzajem i każda ogarnęła podatniejszy dla siebie zakres¹⁷⁶.

Спеціальну статтю опублікував цей же дослідник про характерні прикмети північноукраїнських (підляських) говірок на стику з білоруською мовною територією між Нарвою та Бугом. Автор визнає на початку статті, що дослідження говірок цієї території були йому доручені Комісією Наукових Досліджень Східних Земель і він протягом 1937 року робив записи в 70 місцевостях навколо таких більших осель, як Заблудів, Страбля, Більськ-Підляський, Мілейчиці, Константинів, Волчин, Високе Литовське, Гайнівка, Нарва (список досліджених населених пунктів та карта подається наприкінці статті). Про ці говірки, – пише автор, – не було досі майже жодних інформацій, а говірки ці дуже важливі для «руської» діалектології, бо глибоко наświetлюють проблеми розвитку типових українських та білоруських мовних явищ¹⁷⁷.

Визначаючи західну межу появи українських говірок на захід від Більська та Сім'ятич, дослідник представляє також свої враження про стан мовної свідомості місцевого населення у 30-ті роки нашого століття. Як важливий етап у розвитку мовної та національної свідомості цієї людсьмий й Богом забутої українськомовної смуги, варто, як мені здається, зачитувати враження дослідника цих говірок В. Курашкевича у перекладі:

¹⁷⁵ W. Kuraszkiewicz, *Nowe obserwacje o ruskiej dyspalatalizacji spółgłosek przed e*, «III-eme Congres International des Slavists. Communications et Rapports», Beograd, 1939, s. 37-38; *Ukraińska dyspalatalizacja w gwarach podlaskich*, «Z polskich studiów slawistycznych». Seria 2. Językoznawstwo, Warszawa 1963, s. 23-37.

¹⁷⁶ W. Kuraszkiewicz, *Ukraińska dyspalatalizacja w gwarach podlaskich*, [W]: W. Kuraszkiewicz, *Ruthenica*, Warszawa 1985, s. 163.

¹⁷⁷ W. Kuraszkiewicz, *Najważniejsze zjawiska językowe ruskie w gwarach między Bugiem i Narwią*, «Sprawozdania Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego», XXXI, z. II (1938), Wyd. I, Warszawa 1939, s. 104.

Мовна свідомість населення цієї території ще зовсім не встановлена: звичайно окреслюється тут говірку, що це «мова тутешня, місцева, руська, проста, але ані білоруська, ані малоруська чи українська». Самі місцеві люди, особливо в більших й більш західних селах, признають часто, що молодь під впливом польської школи, війська, організацій щораз частіше воліє говорити по-польському, ніж місцевою руською говіркою, яку оцінюється пейоративно (негативно): «якась така мова, чорт її знає яка, ні то руська, ні то пубольська, ні українська, ні літовська, от така проста і в кожному селі інша». Старші чоловіки після перебування в Росії і, як правило, тутешні попи стараються говорити зі собою трохи з російська. Це, однак, перехідне явище і не має більшого впливу на розвиток місцевої говірки¹⁷⁸.

Ця стаття має важливе значення для визначення українсько-білоруської мовно-діалектної межі на Підляшші донині.

Діалектні матеріали, зібрані В. Курашкевичем перед другою світовою війною, послужили йому за основу для кількох важливих розвідок та студій про підляські говірки, що були опубліковані вже після війни. В одному випадку це опис говірки села Дратів під Ленчною, яка своїми мовними прикметами належить до типу підляських говірок. Матеріал з цієї найбільш на захід висуненої української говірки в цій околиці записав автор у 1938 році. Стаття, написана перед самою війною, пропала в друкарні у Варшаві і дослідник зреконтруював її з записів щойно після війни у 1947 році. Це говірка сполонізована у великій мірі, головним чином, її слівництво; говірку цю признав дослідник цікавою тому, що в ній виявляються архаїчні риси та припадок гострого зіткнення польських та українсько-підляських мовних прикмет, а результати таких процесів вельми цікаві для діалектолога¹⁷⁹.

В іншій своїй розвідці дослідник описує явище мазурення в українській говірці з-під Сім'ятич і Дорогичина (Дрогічина)¹⁸⁰.

¹⁷⁸ W. Kuraszkiewicz, *Ruthenica*, Warszawa 1985, s. 22.

¹⁷⁹ W. Kuraszkiewicz, *Szkic polonizującej się ruskiej gwary archaicznej w Drowie pod Łęczną*, «Slavia Occidentalis», XVIII (1947), s. 139-152.

¹⁸⁰ W. Kuraszkiewicz, *Mazurzenie w ruskiej gwarze pod Siemiatyczami*, «Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego», t. X, Kraków 1950, s. 146-147; *Szkic mazurzącej ruskiej gwary wsi Zajęczniki na wschód od Drohiczy-na*, «Prace Filologiczne», XXXI, 1982, s. 265-269.

Кілька явищ, що появляються в українських підляських говірках, пояснює автор можливим впливом ятвягів, балтійського племені, яке там було на початку писаної історії цієї території. Йшлося тут про такі явища, як: форми інфінітива *ітіє* 'йти', *несціє* 'нести', *печіє* 'пекти' та слова *поршук* і *паршук* 'порося'. Свої роздуми подає автор як гіпотезу про можливі сліди мовного впливу ятвягів на Підляшшя¹⁸¹.

Крім вищеназваних проблем, В. Курашкевич у своїх статтях займався ще справою заміни 'а після м'яких приголосних в підляських та холмських говірках на тлі дифтонгізації та палаталізації¹⁸², ненаголошених голосних о, е, супроти дифтонгів в українських говірках від ріки Сян до Нарви¹⁸³ тощо¹⁸⁴.

Українські діалектні матеріали на Підляшші записував у міжвоєнному періоді також відомий польський мовознавець Ян Токарський, уроджений у підляській місцевості Ортель Королівський, нині це в гміні Піщач Білопідляського воєвідства. Він під впливом діалектологічної школи проф. В. Дорошевського досліджував добре йому знані говірки. Перед війною Я. Токарський встиг опублікувати лише одну статтю про систему голосних у говірках околиць Янова Підляського¹⁸⁵. Після війни він використав свої матеріали у статті про відмінювання іменників в українських підляських говірках (1952)¹⁸⁶. Його довоєнні запи-

¹⁸¹ W. Kuraszkiewicz, *Domniemany ślad Jadźwingów na Podlasiu*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», t. I, Warszawa 1955, s. 334-348.

¹⁸² W. Kuraszkiewicz, *Rozwój 'a na tle dyftongów i palatalizacji w dawnych gwarach ruskich Podlasia i Chełmszczyzny*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», III, Warszawa 1958, s. 211-241.

¹⁸³ W. Kuraszkiewicz, *Nieakcentowane samogłoski o – e wobec dyftongów i ich redukcji w białoruskich i ukraińskich narzeczach od Narwi po San*, «Z polskich studiów slawistycznych», seria 6. Językoznawstwo. Warszawa 1983, s. 213-225.

¹⁸⁴ W. Kuraszkiewicz, *Tendencje białoruskie i ukraińskie w gwarach okolic Puszczy Białowieskiej*, «Acta Baltico-Slavica», t. I, Białystok 1964, s. 247-257; *Końcówki -t i -'t w gwarach ruskich*, «Z polskich studiów slawistycznych», seria 4. Językoznawstwo, Warszawa 1972, s. 249-255.

¹⁸⁵ J. Tokarski, *Uwagi nad wokalizmem gwar ruskich z okolic Janowa Podlaskiego*, «Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego», 1939, wyd. I, t. II.

¹⁸⁶ J. Tokarski, *Morfologia ruskich gwar podlaskich. Deklinacja rzeczowników*, «Sprawozdania z Posiedzeń Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego», 1952, wyd. I, t. IV.

си стали за основу окремої книжки про звукову та граматичну систему говірки села Серпелиці (нині гміна Сарнаки Білопідляського воєвідства), виданої друком у 1964 році¹⁸⁷. У Серпелицях тепер, як здається, говорять уже тільки по-польськи, зібраний та опрацьований Я. Токарським діалектний українськомовний матеріал має, отже, неопцімуні історичну вартість¹⁸⁸.

Лексикою частини підляських говірок займався у своїх довоєнних дослідженнях Юзеф Тарнацький, якого цікавила мовна межа на Поліссі. Не було дотепер, як пише цей дослідник, всесторонніх досліджень лексики на Поліссі та Підляшші, бо діалектологи займалися, передовсім, звуковими та граматичними явищами, а лексика могла б внести тут щось нове до проблеми встановлення українсько-білоруської мовної границі. Ю. Тарнацький, отже, дослідив 90 населених пунктів, з-посеред яких 7 знаходиться донині в межах сучасної польської держави, а ми їх зараховуємо до українських підляських говірок. Це такі місцевості:

Андриянки, гміна Ботьки (Andryjanki, gm. Boćki, *WU*, I, 20)¹⁸⁹ – це один із пунктів *Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини*¹⁹⁰. У цьому селі донині мешкають у більшості православні, є в селі церква від XVI ст. і за інформацією М. Кондратюка, який записував там матеріали в 1961 та 1972 роках, основним засобом комунікації є для більшості мешканців села українська говірка¹⁹¹.

Ослово, гміна Мельник (Osłowo, gm. Mielnik, *WU*, II, 648);

Черемха (Czeremcha, wieś w woj. białostockim, *WU*, I, 278) – це один із пунктів *Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини* (I, 61), у селі донині мешкають православні, в школі вчать білоруської мови, хоч, як інформує М. Кондратюк на основі своїх досліджень говірки цього села з 1959 і 1972 рр., говорять вони українською говіркою¹⁹². Від початку 1990-их рр.

¹⁸⁷ J. Tokarski, *Gwara Serpelic. Fonetyka. Fleksja*. Wrocław 1964.

¹⁸⁸ Пор. рецензію цієї монографії, опубліковану М. Лесівом в кварталному журналі «Slavia Orientalis», 1965, № 4, с. 471-473.

¹⁸⁹ *WU* = *Wykaz urzędowy nazw miejscowości w Polsce*, t. I-III, Warszawa 1980-1982.

¹⁹⁰ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, Warszawa 1980, s. 59.

¹⁹¹ Там же, с. 59.

¹⁹² Там же, с. 61.

*Церква
в Дубичах
Церковних.
Фото Юрія
Гаврилюка,
1985 р.*

у місцевій школі введено факультативне навчання української мови.

Дубини, гміна Гайнівка (Dubiny, gm. Hajnówka, WU, I, 371) – це також один із пунктів *Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини*. У селі живе в абсолютній більшості православне населення, церква існує тут від 2-ої половини XVIII ст., в школі вчать білоруської мови, але люди вживають згідно з інформа-

цією М. Кіндзюка (1958 р.) та М. Кондратюка (1971), *говірку з українськими рисами*¹⁹³.

Токари, гміна Мельник (Tokary, gm. Mielnik, *WU*, III, 458) – це також один із пунктів *Атласу східнослов'янських говірок Білостощини*, опрацьований 1975 року М. Кондратюком, який стверджує, що в цьому селі нині живе більшість католиків, бо велика кількість населення переселилася після другої світової війни до СРСР і тільки 11 родин православних залишилося жити в цьому селі. Тепер люди говорять між собою польською мовою, хоч частина мешканців в розмовах між собою користуються українською говіркою¹⁹⁴.

Шостаково, гміна Чижі (Szostakowo, gm. Czyże, *WU*, III, 408).

Подолани, гміна Біловежа (Podolany, gm. Białowieża, *WU*, II, 817).

З цих місцевостей походять записи відповідей на означення 203 предметів і тем¹⁹⁵.

Матеріал з цих місцевостей маємо також в іншій монографії Ю. Тарнацького, яка була прийнята в 1936 році як докторська дисертація, написана на Гуманітарному факультеті Варшавського університету під науковим керівництвом проф. В. Дорошевського, а рецензентами якої були проф. Роман Смаль-Стоцький та проф. Станіслав Шобер¹⁹⁶. Слова представлені й коментовані в цій праці відносилися до таких справ, як будівництво, одяг, сільськогосподарські знаряддя, ткацтво, кухонні та домашні предмети, транспорт і комунікація, обробіток землі, харчі, рослинність, тваринництво тощо. Детально зібраний мовний матеріал представив автор на 185 картах і ця монографія важлива також для пізнання основної лексики 90 місцевостей, в тому числі й отих 7 підляських україномовних сіл.

Крім цього, Ю. Тарнацький присвятив окрему статтю лексиці Полісся та Підляшшя, а саме, деяким словам запозиченим

¹⁹³ Там же, с. 59.

¹⁹⁴ Там же, с. 63.

¹⁹⁵ J. Tarnacki, *Podział językowy Polesia na podstawie faktów leksykalnych. Streszczenie referatu na I-szy Zjazd Sprawozdawczo-Naukowy, poświęcony Ziemiom Wschodnim*, Warszawa 1936.

¹⁹⁶ J. Tarnacki, *Studia porównawcze nad geografią wyrazów (Polesie-Mazowsze)*, Warszawa 1939.

з польської мови; на 10 картах також виступають названі підляські села, зафіксовано в них такі полонізми, як **диль**, **пудваліна**, **бант**, **ситкі**, **шопа**, **венцідлу**, **пащенкі**, **нендза** та інші¹⁹⁷.

З праць польських мовознавців на тему підляської лексики можна назвати студію З. Токарської про назви, пов'язані з обробкою льону на Підляшші¹⁹⁸.

Польські мовознавці, в основному, досліджували підляські говірки згідно з найкращими науковими традиціями, називаючи чесно ці говірки українськими, хоч панувала тоді в деяких колах польського суспільства застаріла термінологія *руський*, *мало-руський*, як відгомін царських часів. Свідомість про українськість цих говірок не зовсім доходила до ширших кіл польської інтелігенції, яка свідомо чи несвідомо замовчувала цей факт, або представляла його у якомусь дивному сформулюванні. Доказом того може послужити оцінка підляської мови у двох наукових монографіях.

У монографії про народну промисловість Володавського повіту, що появилася друком у 1930 році, так оцінюється ця територія з точки зору національного складу:

Jest to teren, na którym spotkały się (...) trzy narodowości słowiańskie: polska, rusińska i białoruska – zbliżone do siebie pod względem językowym i obyczajowym, różniące się znacznie pod względem rozwoju intelektualnego i kulturalnego.

*Podczas gdy narodowość polska miała za sobą silną organizację państwową i wysoką kulturę przez nią wytworzoną, rusińska wszedłszy już na drogę większego rozwoju kulturalnego w X wieku, została następnie w nim zatrzymana, a nawet cofnięta w następnych wiekach przez różne kataklizmy dziejowe, niszczące ją i jej teren osiedlenia, białoruska zaś pozostawała jeszcze w okresie prawie pierwotnego bytowania (...)*¹⁹⁹.

Вищенаведені інформації про населення Володавського повіту свідчать про цілковите незнання національного складу мешкан-

¹⁹⁷ J. Tarnacki, *Słownictwo polskie na Polesiu*, Warszawa 1937. Odbitka ze «Sprawozdań Komisji Językowej Towarzystwa Naukowego Warszawskiego», *XXIX*, 1, 1937, Wyd. I.

¹⁹⁸ Z. Tokarska, *Imiennictwo w zakresie obróbki lnu na Podlasiu*, «Poradnik Językowy», Warszawa 1938-1939, s. 9-10.

¹⁹⁹ S. Kopczyński, *Przemysł ludowy na tle stosunków gospodarczych powiatu włodawskiego*, Włodawa 1930, s. 25.

ців того повіту, або про тенденційне базікання, щоб сховати правду, яка дослідникові не до вподоби.

Інший «знавець» проблематики у монографії опублікованій у 1939 році про Більськопідляський повіт б. Люблінського воєводства так окреслює мову місцевого православного населення:

Język używany przez większość ludności prawosławnej – to t.zw. mowa «chachłacka» lub «tutejsza – prosta». Jest to gwara miejscowa, powstała z mieszaniny języków polskiego, rosyjskiego, białoruskiego, ruskiego i t.p. Jest to zlepek zniekształconych słów tych języków. Gwara ta bardziej różni się od języka ukraińskiego czy rosyjskiego – niż polskiego (...)

Oto próbka tego języka: «my budemo robyty» – my będziemy pracować; hdesz ty idesz – dokąd ty idziesz (...) «Upyw sia, aż wże kaczkы zahanije» – mówi ludność o pijanym (...) «ot Pane! gdyby ne buło takoho welykocho podatku, dobre byłoby żyty»²⁰⁰.

Тут щодо ретельності опису місцевої народної мови коментар зайвий. Така була, отже, ситуація, що мовознавці проводили солідні праці, а інші публіцисти чи публіканти (публікатори) по-своєму дурниці говорили. Але вертаймося до теми.

Українські мовознавці-діалектологи у міжвоєнному часі мало займалися дослідями підляських говірок.

Своє рідне село Хорощинку (сьогодні у гміні Тучна Більсько-Підляського воєводства) згадує о. Гамфрі Ковальський у своїй англomовній книжці про українські народні пісні, що вийшла друком у Бостоні (США) 1925 року. Пише він там про місцевий фольклор та українську мову-діалект, яку собі запам'ятав з дитинства²⁰¹.

Мовний матеріал з Підляшшя у якійсь мірі використав І. Зілинський у своєму описі української фонетичної системи, виданому по-польськи у Кракові у 1932 році²⁰². Коротенько про підляські говірки згадує, називаючи їх західно-поліськими, й наво-

²⁰⁰ W. Górny, *Monografia powiatu bialskiego województwa lubelskiego*, Biała Podlaska 1939, s. 143-144.

²⁰¹ Rev. Humphry Kowalsky, *Ukrainian Folk Songs. A Historical Treatise*, Boston (Mass.), 1925, s. IV, 50-53.

²⁰² J. Ziłyński, *Opis fonetyczny języka ukraińskiego*, Kraków 1932. У 1979 році монографія ця вийшла з друку в англійському перекладі: I. Ziłyński, *Description of the Ukrainian Language*, Cambridge (Mass.), Harvard Ukrainian Research Institute, 1979.

дять 3 фольклорні тексти звіттам Я. Рудницький у своїй популярно написаній книжці *Українська мова та її говори*, виданій у Львові в 1937 році²⁰³.

Варто також згадати, що в 1931 році О. Брикович робила записи в селі Перещулка (нині: гміна Дрелів Білопідляського воєводства) за Діалектологічним Квестіонаром, опрацьованим проф. І. Зілінським для планованого *Атласу української мови*. Матеріал цей увійшов до книжки, що появилася друком щойно у 1975 році²⁰⁴.

Справа Підляшшя та його мешканців цікавила у ширшому плані журналістів, істориків, соціологів тощо. Наприклад, В. Садовський займається міжнаціональними взаєминами на цій території у світлі різних статистик. З даних, які наводяться, wynikaє, що в 1897 році українці складали абсолютну більшість усієї сільської людності в Грубешівському, Томашівському, Володавському повітах і відносно більшість в повітах Холмському, Біло-Підляському і Більському²⁰⁵.

Про національну свідомість підляшан може свідчити факт, що під час виборів до Сейму і Сенату у виборчій окрузі Біла Підляська, Радзінь, Константинів, Володава вибрано українця Степана Маківку, на якого голосувало 22947 виборців. Заступниками обрано Данила Лопатюка, Павла Павлюка і Степана Карачука, з Підляшшя походив також посол д-р Василь Дмитріюк та сенатор Іван Пастернак²⁰⁶. Це було під час виборів у 1922 році.

Українська освіта на Підляшші офіційно не існувала, українських шкіл там не було дозволено відкривати, тільки Товариство «Рідна Хата» розвинуло діяльність у самоосвітній ділянці і, фактично, замінювало неіснуючу українську школу²⁰⁷. Однак,

²⁰³ Я. Рудницький, *Українська мова та її говори*, Львів, 1937 с. 61-62. Проф. Ярослав Рудницький помер 19 жовтня 1995 р. у Монреалі, Канада, «Українська Вільна Академія Наук у США. Новини з Академії» число 19, Нью-Йорк 1995, с. 12.

²⁰⁴ *Studia nad dialektologią ukraińską i polską. Z materiałów b. Katedry Języków Ruskich UJ*, Kraków 1975, s. 18.

²⁰⁵ В. Садовський, *Північно-західна Україна в світлі статистики*, «Літературно-Науковий Вістник», річник XXIII, кн. XI, Львів, 1924, с. 160-161.

²⁰⁶ Є. Пастернак, *Нарис історії Холмицини і Підляшшя. Новіші часи*, Вінніпег-Торонто, 1968, с. 200-201.

²⁰⁷ Там же, с. 203-211.

у 1930-ому році було зліквідовано Товариство «Рідна Хата» за *комуністичні впливи*²⁰⁸. Фактичний брак шкільництва у рідній мові на Підляшші негативно впливав на зберігання рідного слова у міжвоєнний період.

Деяке значення для втримання чи занепаду української свідомості й мови на Підляшші мали спроби привернути унію з Католицькою церквою на Підляшші, як на цілому сході тодішньої польської держави. Цій дії патрунував б. папський нунцій у Польщі Ахіл Ратті і від 1922 року папа Пій XI та підляський католицький єпископ Пшездзєцький. До цієї акції не допущено галицької Греко-Католицької Церкви, були плани й дії створити зовсім іншу форму східного католицького обряду, т.зв. неоунію, яку популярно називали *жондовою унією*, бо *польський уряд вважав св. Юра у Львові розсадником української ірриденти*²⁰⁹. Справа не була, однак, популярна на Підляшші, про що свідчить те, що на оцю нову форму східно-католицької віри перейшло в Підляській єпархії тільки 9 священників, 2 дияконів і 3 100 вірних²¹⁰.

У міжвоєнному часі був наступ на Православну Церкву, який проявився у розбиранні церков, каплиць. За офіційними даними до 1929 року на Холмщині й Підляшші розвалено було й знищено понад 50 церков. *Найбільшого посилення ця акція набрала в 1938 році, коли протягом трьох місяців, травень-червень-липень, зруйновано за неофіційними підрахунками 167 святинь*²¹¹. Це був наступ на українську культуру й мову і про це писалося виразно в найбільш україножерній польській передвоєнній газеті *Ilustrowany Kurier Codzienny*. Д-р С. Петерс пояснює у своєму репортажі, чому Православна Церква на Підляшші та Холмщині повинна бути знищена: *Польські православні говорять тільки польською мовою. Це не зражує попа. Починає класти їм у вуха, що вони повинні говорити по-українськи («по-руськи»), погрожує, повчає, змушує, аж поволі починає перетягати найслабших. На лекції, яку зрештою веде правом кадука, вчить релігії по-українськи («по-руськи»), хоч, цього не дозволяють йому закони.*

²⁰⁸ Там же, с. 203-211.

²⁰⁹ Там же, с. 215.

²¹⁰ Там же, с. 220.

²¹¹ Там же, с. 227.

Лучить релігію з українізмом (...) Густота православних парафій – це перший крок до українізації тих теренів²¹².

Таке було становище українськомовного населення Підляшся, можливості розвитку його мовної та релігійної культури у міжвоєнний період.

Період німецької окупації для підляшан був тяжкий і небезпечний, але навіть в такому скомплікованому в усіх відношеннях часі постала сітка народних шкіл і були засновані, mimo спротиву німецької влади, середні торговельні школи у Володаві і Білій, на організацію гімназій в тих містах німецька влада не погодилася²¹³.

Після закінчення другої світової війни українці пережили у 1945-1947 роках час виселення до Радянського Союзу та на західні й північні землі післявоєнної Народної Польщі. Зменшилася кількість носіїв українських підляських говірок на території Підляшся. І тут починається третій етап дослідження цих говірок, який триває донині.

в) Після другої світової війни

Після другої світової війни, коли Підляшся опинилося в межах Польської Народної Республіки, дослідження українських підляських говірок в їх південній частині стало дещо трудніше, бо основна частина населення – носіїв цих говірок, що були на території тодішнього Люблінського воєвідства, була переселена в 1945-1946 рр. в УРСР або була виселена насильно на північні чи західні землі ПНР. За офіційними радянськими даними, до СРСР до кінця 1946 року з Володавського повіту виїхало 25 000 українців (на 529 925 усіх українців, що тоді виїхали з території ПНР до Радянського Союзу)²¹⁴. У цій статистиці не подано було, скільки українців виїхало тоді з Більського і Парчівського повітів. Як думає Є. Пастернак, з цього можна зробити висновок, що кількість переселених з північних повітів Підляшся була цілком незначна і що населення Підляшся було захищене

²¹² Переповідання репортажів д-ра С. Петерса в ч. 129-130 «ІКЦ», «Діло», Львів, 17 травня 1938. Цитую за: Є. Пастернак, цит. праця, с. 405-406.

²¹³ Є. Пастернак, цит. праця, с. 265.

²¹⁴ И. Ф. Евсеев, *Сотрудничество Украинской ССР и Польской Народной Республики*. 1944-1960, Киев, 1962, с. 368.

большевиками до української людности, хоч сейчас за Бугом ту саму людність було потрактовано як «білорусів» і прилучено забужне Підляшшя до БССР²¹⁵.

Підляшани здебільшого відмовилися від переселення на схід, наскільки це було можливе. Але в 1947 році їх виселено, головним чином, на північ Польщі, на понімецькі господарства. Виселення було великою трагедією для людей, які мусили залишати свою прадідівську землю тільки тому, що вважали й почували себе православними українцями-русинами. Появилися *пісні про виселення*, які із-за цензури досі не могли бути офіційно публіковані, їх можна було записати під час досліджень на місцях. У німецькому часописі *Ное Цайтунг* писалося у кореспонденції з Польщі 22 вересня 1947 року: *Варшавський уряд подає як причину виселення те, що населення підтримувало акцію УПА. Але ми не можемо сказати, наскільки це твердження відповідає правді, тому що кореспонденти західної преси не були допущені на ці землі. Однак ми мусимо ствердити, що в тому випадку були застосовані такі ж самі методи, які стосував уряд Гітлера в часі окупації східної Європи*²¹⁶.

Частина виселених у 1947 році повернулася різними способами на рідні землі ще перед 1956 роком, але повороти відбувалися власними засобами і не всі спромоглися повернутися на свої господарства, які були вже, в більшості, в руках інших власників, нових поселенців – поляків. Все-таки статистика подавала, що до 1960 року до Більського повіту вернулося 65 проц., себто 1 400 родин, а до Парчівського – 70 проц., себто 1 300 родин, до Володавського повіту – 75 проц., себто 120 родин²¹⁷. Порівняно найбільше поворотів було саме на Підляшшя, може тому, що земля на Підляшші не така врожайна, як деінде, напр., на Грубешівщині, і менше було таких, що хотіли б на тих землях господарювати.

Так чи інакше, можна тепер знайти і почути підляські говірки де-не-де також на північних і західних окраїнах сучасної польської держави. Мова українського населення на тих землях під-

²¹⁵ Є. Пастернак, *Нарис історії Холмищини і Підляшшя. Новітні часи*, Вінніпег-Торонто, 1968, с. 313.

²¹⁶ Там же, с. 326.

²¹⁷ Там же, с. 334.

лягає деяким впливам не тільки української та польської літературних мов, але й також впливам мовлення сусідів, які говорять місцевою польською говіркою (мазурською, кашубською, шльонською) чи говірками, привезеними здалека – з Лемківщини, Бойківщини, Надсяння, Холмщини.

Населення, що переїхало на територію України, мішається, як правило, з українським населенням інших діалектних груп, головним чином, західних областей України. Це спричинюється, очевидно, до нівеляції діалектних прикмет, що їх люди привезли зі своїх рідних сіл та містечок. Починаються уже дослідження тих говірок, що принесені були на територію мішану з точки зору мовних та говіркових відносин.

Незалежно від тих об'єктивних і сумних обставин, що склалися після війни на Підляшші, крім згаданих вище праць В. Курашкевича та Я. Токарського, які публікували вже після війни свої матеріали та статті й монографії на основі передвоєнних записів²¹⁸, почали появлятися під кінець 50-их рр. розвідки, наукові та популярно-наукові згадки про підляські говірки, основані вже на свіжому, після війни записаному матеріалі. Дослідженням українських підляських говірок займалися після війни й досі займаються, передусім, люблінський та варшавський наукові осередки.

Починаючи від 1955 року Кафедра польської мови Університету ім. Марії Кюрі-Скłodовської почала працю над записуванням говіркового матеріалу до планованого *Атласу говорів* тогочасного Люблінського воєводства. Взято до уваги також місцеві говірки української мови на захід від Бугу, в тому числі і передовсім підляські говірки. Програму для записування цих говірок як польських, так і українських (т.зв. *квестіонаріуш*) склав П. Смочинський. Ця програма була опісля, у 1965 році, надрукована в Любліні²¹⁹. Про можливість і потребу дослідження також українських говірок б. Люблінського воєводства, в тому числі й підляських, переконливо писав цей же проф. П. Смочин-

²¹⁸ Див. статті В. Курашкевича, поміщені у збірнику: W. Kuraszkiewicz, *Ruthenica. Studia z historycznej i współczesnej dialektologii wschodniosłowiańskiej*, Warszawa 1985; J. Tokarski, *Gwara Serpelic. Fonetyka. Fleksja*, Wrocław 1964.

²¹⁹ P. Smoczyński, *Kwestionariusz do atlasu gwar Lubelszczyzny*, Lublin 1965.

ський у статті про стан і перспективи діалектних досліджень, які він очолював²²⁰. Інтенсивно збиралися діалектні матеріали особливо в 1956-1959 рр. Зібрано тоді численний рукописний матеріал також з українськомовних підляських сіл.

У групі проф. П. Смочинського, що працювала над створенням цього *квестіонаріуша*, а пізніше робила дослідження по селах, я був одним із двох постійних активних її учасників. Другим був С. Вархол, нинішній завідуючий Кафедрою слов'янського мовознавства Університету ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні. Я особисто записав численні українські форми за цим *квестіонаріушем* та й поза ним з таких підляських українськомовних сіл, як Болотків Великий, Боратинець Руський, Вигалів, Вулька Плебанська, Воргулі, Давиди, Добривода, Жерчиці, Зджарка, Коденець, Колеховичі, Кривоверба, Липниця, Любень, Матяшівка, Мутвиця, Носів, Осова, Ситно коло Долгобродів, Ставки, Стульно, Угнин і може ще деякі інші, про які міг забути. Записи з польської та української мовної території робив тоді також С. Вархол та й інші принагідні молоді дослідники. Ці записи з польських, українських та змішаних мовно місцевостей Підляшшя зберігаються в Закладі польської мови Інституту польської філології Університету ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні. Запланований тоді в 50-их роках *Атлас говірок Люблінщини* не був завершений з різних об'єктивних і суб'єктивних причин. Але матеріали є доступні дослідникам та іноді принагідно використовуються при опрацюванні різних проблем з діалектології та ономастики.

Треба-бо ще згадати, що тоді паралельно збирали ми (записували) також топонімічні матеріали. І я записував також місцеві і фізіографічні власні назви на Підляшші, а найбільше в кол. Володавському повіті, на замовлення Уряду Ради Міністрів під керівництвом проф. Леона Качмарека, тодішнього завідуючого Кафедрою польської мови, в якій я до 1963 року працював як асистент та ад'юнкт.

²²⁰ P. Smoczyński, *Stan i perspektywy prac nad atlasem gwar Lubelszczyzny*, «Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN», Warszawa 1960, z. 2-3 (14-15). Пор.: М. Лесів, *Професор Павел Смочинський (некролог)*, «Наша культура», № 3, 1979.

Записування за програмами українських підляських мовних матеріалів дало поштовх молодим тоді дослідникам до написання деяких статей, в яких розглядалися різні проблеми, як напр.: вплив наголосу на стягнення прикметникових закінчень в українських говірках південної частини Підляшшя²²¹; вияснення походження виняткового закінчення 1-ої особи множини дієслів у т.зв. хмацькій говірці (між Володавою та Парчевом) -**хмо**²²². М. Лесів ствердив тоді, що закінчення -**хмо**, записане на невеликій території «хмацького говору», вказує на те, що староукраїнські форми типу *ходилихмо* у значенні 'ми ходили' були живою мовною прикметою, а не запозиченням з польської мови і що можна бачити в цих формах ще одну спільну тенденцію української і польської мов в історії їх розвитку²²³. Ця граматична деталь обговорювалась вперше, а важлива вона і тому, що закінчення -**хмо** настільки характерне, що мешканців таких сіл, як Ганів, Хворостита (Горостита), Кропивки, Любичин, Кривоверба, Пахолі, Вигалів, Угнин, Коденець та ін., сусіди називають *хмаками*, а їхню говірку *хмацькою мовою*, бо вони говорять *по-хмацьки*. Ця морфологічна прикмета підкреслена була жартівливо в такому вірші:

*У-ха-ха, змерзліхмо – так хмачок жартує,
А мороз аж тріщить, а хмачок не чує.*

Інші розвідки М. Лесіва відносилися до опису системи відмінювання імен і дієслів у говірці села Коденця кол. Парчівського повіту²²⁴, до польського впливу на українські підляські говірки²²⁵.

²²¹ М. Łesiów, *Wpływ akcentu na kontrakcję końcówek przymiotnikowych w ukraińskich gwarach Podlasia*, «Slavia Orientalis», nr 2-3, Warszawa 1959, s. 123-127.

²²² М. Łesiów, *Ukraińskie gwarowe -chmo*, «Rozprawy Komisji Językowej Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego», t. VI, Wrocław 1967, s. 181-183.

²²³ М. Лесів, *Про одну дієслівну форму в українських підляських говірках*. Зб. «Українська лінгвістична географія», Київ, 1966, с. 140-142.

²²⁴ М. Łesiów, *System fleksyjny ukraińskiej gwary wsi Kodeniec*, «Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska», sectio F, vol. XIV, 1, Lublin 1962, s. 1-15.

²²⁵ М. Łesiów, *Polonizmy ukraińskiej gwary wsi Kolechowice*, «Język Polski», t. XXXVIII, zes. 5, Kraków 1958, s. 362-369; *Polsko-ukraińskie oboczności leksykalne w gwarach z pogranicza*, «Z polskich studiów slawistycznych», seria V. Językoznawstwo, Warszawa 1978, s. 279-286.

Деяке місце в дослідженнях М. Лесіва займає також опис та мовознавчий аналіз місцевих власних назв і, передусім, т.зв. мікротопонімії також Підляшшя. Це, головним чином, монографія про мікротопонімію б. Люблінського воєвідства, де показано також багато українських мовних елементів у їх підляській формі²²⁶, та статті детальнішого характеру, як, наприклад, про мікротопоніми типу **Зарудече**²²⁷ у південній частині Підляшшя, про назви рік, що пропливають через Підляшшя²²⁸, про назви деяких місцевостей також з Підляшшя (Біла-Підл., Вишнічі, Володава, Гайнівка, Парчів, Радзінь, Сім'ятичі, Тереспіль)²²⁹ тощо.

М. Лесів написав також кілька підсумкових або узагальнюючих праць про українську мову, де відповідне місце знаходять також інформації про сучасний стан підляських говірок. Ці статті були адресовані як до українського, так і польського читача, писалися, отже, польською²³⁰, або частіше українською мовою, маючи нерідко науково-популярний характер²³¹.

Під час мандрівок по селах Підляшшя інколи хотілося поділитися своїми думками з читачами української преси і часописів

²²⁶ M. Łesiów, *Terenowe nazwy własne Lubelszczyzny*, Lublin 1972.

²²⁷ M. Łesiów, *Terenowe nazwy własne typu Zarudcze*, «Slavia Orientalis», г. XVII, zesz. 3, Warszawa 1968, s. 351-353.

²²⁸ M. Łesiów, *Co oznaczają nazwy naszych rzek?*, «Kalendarz Lubelski na rok 1966», Lublin 1965, s. 79-83.

²²⁹ М. Лесів, *Етимологічний калейдоскоп місцевих назв на пограниччі ПНР*. «Український календар 1970», Варшава, 1969, с. 77-80.

²³⁰ M. Łesiów, *Elementy ukraińskie w gwarach województwa lubelskiego*, «Kalendarz Lubelski na rok 1965», Lublin 1964, s. 141-143; *Gwary ukraińskie na terenie Polski Ludowej*, «Slavia Orientalis», XXII, 1, Warszawa 1973, s. 67-78.

²³¹ Оце деякі їх заголовки: М. Лесів, *Українські говірки на території Польщі*, «Наша культура», ч. 7-8 (51-52), Варшава, 1962; *Взаємозв'язки між українськими та польськими говорами*, «Український календар 1966», Варшава, 1965, с. 277-281; *Українська мова в Польській Народній Республіці*, «Український календар 1970», Варшава, 1969, с. 77-80; *Північноукраїнські говори в Польщі*, «Український календар 1974», с. 251-256; *Українсько-польські міждіалектні контакти на території Люблінського воєвідства*, «XIV Республіканська Діалектологічна Нарада. Тези доповідей», Київ, 1977, с. 16-18; *Народні говірки Підляшшя та Холмщини*, зб. «Надбужанщина, Історично-Мемуарний Збірник», т. 1, Нью-Йорк, 1986, с. 649-670 (передрук цієї монографії: «Основи», т. I, Підляшшя, 1987, с. 21-30), *Gwary ukraińskie między Bugiem i Narwią*, «Białostocki Przegląd Kresowy» т. II, Białystok 1994, s. 117-137 тощо.

Свята гора Грабарка – місце, що від століть говорить світові, під чий покров прибігав і якою мовою волав до Бога народ на Подляшші. Фото Юрія Гаврилюка.

у Польщі. І тому подавав я іноді напівжурналістські матеріали про деякі мовні та інші справи. Наприклад, у дописі з села Кривоверба з 1965 року.

Пригадую нині те, що записалося і надрукувалося 30 років тому:

Говірка села Кривоверба належить до групи північно-українських говорів з наявністю староукраїнських дифтонгів, про які люди кажуть: «нема такої літери, жеб то записати» (...) Говором цим говорить сьогодні більша частина села. Місцевих родин

нараховують близько 50, до села, крім цього, приїхало ще близько 25 родин з різних сторін. До 1946 року в селі було біля 120 сімей, половина виїхала до Радянського Союзу, частина на польські західні землі. З «Заходу» дехто вернувся в рідне село, туга за рідним селом зробила своє. (...)

Людьми я був захоплений, а особливо постаттю місцевого господаря і пасічника Устима Бондарука. Завдяки йому праця над збиранням діалектних матеріалів у Кривовербі була легшою, ніж можна було сподіватися. Він любить свою мову, з переконанням говорить, наприклад, про широкі можливості української мови для вираження найніжніших почуттів. Любить свою пасіку, з обуренням говорив про те, що необережне опилювання картоплі може спричинити частинну загибель бджіл, а по щирості заявив мені:

«Маєте щастє, що дзіся дощ падає, а то я не сидів би з вами тут, тільки при пчолах робив би».

Я дійсно мав щастя, дощ падав весь час, а ми сиділи в хаті і вели розмову. Від записування терпла рука, а в мого співрозмовника заболіли плечі від сидження і хіба – язик від говорення. Протягом кількох днів увів я у свій зошит не одну цікаву форму, не одне слово, яке радувало своїм старинним звучанням і глибоким змістом (...) ²³².

Варто також пригадати допис з побування в селі Носів (Носово) з-перед 30 років, що появився в 1965 році на сторінках *Нашої культури*. Оце деякі фрагменти цього есе:

Після короткого перебування в селі Вітулін, я дійшов до висновку, що найкраще поїхати до Носова, бо там української говірки, кажуть, наслухаєтесь досхочу. Недовго думаючи, поїхав я, а це не так далеко від Вітуліна, перші свої кроки скерувавши до керівника 4-класної місцевої школи, який прийняв мене прихильно і зі зрозумінням справи водив мене по хатах у пошуках найкращого «інформатора». Знайшли ми розумних і приємних людей, які хотіли відповідати на мої дивні питання, подібні до таких: Де ви тримаєте корів, а де свиней, а де коней? (йшлося про назви цих приміщень, як звучать ці назви саме тут) або: Як ви називаєте той час, коли збирають збіжжя з поля? І так далі, і так

²³² М. Лесів, У Кривовербі, «Наше слово» № 27(464), Варшава, 4 липня 1965, с. 2.

далі! Не знаю, скільки людина може витримати запитань та й ще таких не зовсім розумних. Люди в Носові, з якими я говорив, витримували багато. Мало того, охоче розмовляли та й просили ще прийти завтра. Було що записувати. Діалектні місцеві слова, форми, речення. А питальник нараховує, нівроку, більше ста сторінок. Тут усе: і фонетика, і словотворення, і словозміна, і синтаксис, і лексика, не забуто й про фразеологію. І так поволи перед уявою «дослідника» поставала, виринала із-за карток зошита, мовна система говірки. (Тут описую дещо з системи говірки та наводжу зразки місцевого фольклору).

(...) З Носова багато людей виїхало на Україну, дехто опинився на «Заході», звідки то один, то другий старався все-таки вертатися в рідне село. Декотрим вдалося. Місцевих людей у селі залишилося трохи, живуть вони разом з репатріантами та іншими поселенцями. За двадцять років встигли зжитися. Українська літературна мова для місцевих носов'ян звучить нормально, призвичаїлися її слухати у церкві. В селі діє православна церква, до якої час від часу приїжджає священник з Білої, а до людей звертається українською мовою. Пишу про це, бо не так вже часто на Підляшші православні батюшки говорять проповіді їх рідною мовою.

Подобалися місцеві люди керівникові місцевої школи, який походить десь з-під Ловіча. Мені вони також подобалися, особливо один, 66-літній Павло Тишко, який кинутий долею під час першої світової війни в Росію, в 1918 році опинився в рядах Червоної Армії і «робив революцію». Йому завдячую найбільше цікавого матеріалу для пізнання місцевого говору.

Була погана погода, але я був дуже задоволений, в голові в мене укладалася система носівської говірки, я перетравлював цікаві думки, висловлені людьми, які більше «кметять», ніж декому може здаватися (...) ²³³.

В іншій статті з 1970 року займаюся виясненням кільканадцятьох підляських слів на прохання одного з дописувачів і цікавих моїх кореспондентів. Йшлося тут про такі слова, як **панпруга** 'шкіряний ремінь', **жежкий** 'гарячий', **ластувінне** 'ластовиння',

²³³ М. Лесів, *Ой вирости, кроне...*, «Наша культура» № 10 (90), Варшава, 1965, с. 15.

поль. 'рієгі', віте 'ви', чустрий 'жвавий', мніго 'много', опроче 'осібно', памрока 'туман, імла', лепеха '?', латате '?', ограб 'рябина', шаблі 'фасоля', тулуб 'дупло', нагавиці, клешня 'штанина, ногавиця'. Деякі з цих слів виступають тільки на території підляських говірок, деякі відрізняються від загальноукраїнських тільки звучанням, а ще інші відрізняються від загальноукраїнських слів – значенням. Це якби початок *етимологічного словника підляських говірок* з вибраними словами²³⁴. А словник підляських говірок треба було б зробити. Матеріалу, друкованого та рукописного, для такого словника назбиралося уже багато.

Подавалися до друку також зразки підляського фольклору в його діалектній формі²³⁵.

С. Вархол опублікував у 1964 році книжку про назви містечок кол. Люблінського воєвідства, де поміщено історично-етимологічні статті про назви більших населених пунктів також південної частини Підляшшя в алфавітному порядку, напр., Городище, Кодень, Славатичі, Володава, Вогинь і багато інших. При обговоренні кожної місцевості подано коротку історію міста чи містечка від часу його заснування і мовознавчий аналіз, себто спробу етимології назви. За недолік цієї праці можна вважати факт, що автор не наводить актуального звучання назв в устах українського населення, що могло б іноді допомогти дослідникові краще зрозуміти походження назви. Праця має ту вартість, що допоможе читачеві краще пізнати історію і походження назв місцевостей також південної частини Підляшшя²³⁶.

Про місцеві назви на Підляшші писали ще такі дослідники, як Александер Вільконь²³⁷, Губерт Гурнович²³⁸, Чеслав Ко-

²³⁴ М. Лесів, *3 підляської говірки*, «Наша культура», ч. 9 (149), 1970, с. 6-7.

²³⁵ М. Лесів, *Фольклорні записи з Люблінського воєвідства*, «Український календар 1970», Варшава, с. 77-80; *Історичні пісні з Підляшшя. З магнітофонних записів вибрали і подали до друку М. Лесів та І. Ігнатюк*, «Український календар 1972», Варшава, 1971, с. 320-323.

²³⁶ S. Warchol, *Nazwy miast Lubelszczyzny*, Lublin 1964. Пор. теж критичну рецензію на цю книжку: М. Л., *Книжка про назви містечок Люблінщини*, «Наша культура», ч. 5 (73), Варшава, 1964, с. 15.

²³⁷ A. Wilkoń, *Nazwy miejscowe Podlasia*, «Onomastica», XII, Kraków 1967, s. 5-69.

²³⁸ H. Górnowicz, *Rodowe nazwy miejscowe Podlasia*, «Onomastica», XII, Kraków 1967, s. 5-69.

силь²³⁹, Галіна Сафаревічова²⁴⁰, а передовсім Міхал Кондра-
тук²⁴¹.

На тему підляських говірок написано було декілька доктор-
ських дисертацій.

І. Петручук захистив у 1977 р. на Раді Гуманітарного факуль-
тету Університету М. Кюрі-Склодовської в Любліні свою док-
торську дисертацію на тему *Лексика говірки села Курашево коло*
Гайнівки, промотором праці був М. Лесів, рецензентами – В. Ку-
рашкевич та Е. Смулкова. У цій монографії представлено про-
аналізований різнобічно великий запас слів, уживаних донині
мешканцями Курашева, мова якого належить до північнопід-
ляського українського говору²⁴². Частина матеріалу з цієї дисер-
тації була пізніше опублікована. Появився опис відмінювання
іменників, прикметників, числівників та дієслів у говірці Кураш-
кевича, яку автор у своїй розвідці називає досить обережно і не-
рішуче *місцевою говіркою, що знаходиться на зіткненні укра-
їнської та білоруської мов, з польськими впливами*, а це просто
звичайна українська підляська говірка²⁴³. Словниковий матеріал
з Курашева поміщений, як білоруський, у словникові білоруських
говірок північно-західної Білорусі та її пограниччя, що матиме
5 випусків. Тут трапилася якась неточність чи помилка²⁴⁴.

²³⁹ Cz. Kosyl, *Nazwa miejscowa Ochodza/Ochoża*, «Slavia Orientalis», XXV,
Warszawa 1976, s. 249-256.

²⁴⁰ H. Safarewiczowa, *Nazwy miejscowe typu Mroczkowizna, Klimontowsz-
czyzna*, Wrocław 1956.

²⁴¹ M. Kondratiuk, *Nazwy miejscowe południowo-wschodniej Białostoczczy-
ny*, Wrocław-Warszawa 1974; *Miejscowości o dwu nazwach w powiatach bielskim
i hajnowskim*, «Slavia Orientalis», XVIII, nr 1, Warszawa 1969, s. 77-84; *O kilku
dubletach w nazwach miejscowości*, «Slavia Orientalis», nr 3, Warszawa 1968, s.
333-337; Його ж: *Некоторые асаблівасці тапаніміі усходняй Беласточ-
чыны*. «Навуковы Зборнік», Беласток, 1974, с. 9-36; *Гайнаўка. Гісторыя
назвы і горада*, «Ніва», XIII, № 37, Беласток, 1968, с. 4 тощо.

²⁴² J. Pietruczuk, *Słownictwo wsi Kuraszewo koło Hajnówki*. Rozprawa dok-
torska napisana pod kierunkiem naukowym doc. Michała Łesiewa, Haj-
nówka-Lublin 1977, maszynopis, s. 363.

²⁴³ J. Pietruczuk, *Fleksja gwary wsi Kuraszewo koło Hajnówki*, «Studia nad
gwarami Białostoczczyzny. Morfologia i słownictwo» pod redakcją E. Smul-
kowej i J. Maryniakowej. Warszawa 1984, s. 25-42.

²⁴⁴ *Слоўнік беларускіх гаворак Паўночна-Заходняй Беларусі і яе паграніч-
ча*, т. 1. А-Г, Минск, 1979.

М. Рощенко захистив у 1979 році в Інституті російської та слов'янської філології Гуманітарного факультету Університету М. Кюрі-Склодовської в Любліні свою докторську дисертацію на тему *Північноукраїнські говірки околиць Кліщель. Фонетика і морфологія*²⁴⁵, в якій представив звукову та граматичну систему чотирьох сіл (Добривода, Їлянка, Погреби, Суховольці), розташованих навколо місцевості Кліщелі в південній частині Білостоцького воєвідства. Промотором цієї праці був М. Лесів, рецензентами – С. Вархол та М. Юрковський. Частина цієї праці була опублікована, а саме: опис системи голосних в говірці села Їлянка (Єльонка), що розташоване 5 км на північний схід від Кліщель²⁴⁶. Популярно-наукову статтю про українські говірки околиць Кліщель надрукував М. Рощенко в 1981 році в *Українському календарі*²⁴⁷. У цій статті п.з. *Кліщелівські говірки*, після представлення найважливіших системних рис досліджуваних говірок, автор пише узагальнююче:

Ствердження, що кліщелівські говірки українські, важливе тому, що деякі дослідники ще й сьогодні всі підляські говірки на Білосточчині (також кліщелівські) відносять до білоруських, або і взагалі називають їх руськими. Як бачимо, такі твердження неточні. Важливе це також тому, що подібне непорозуміння існує в класифікаціях сусідніх говірок з околиць Берестя і Пінська на території Радянського Союзу. Білоруські мовознавці зараховують їх до поліської групи білоруської мови, натомість українські діалектологи – до волинсько-поліської групи українських говірок²⁴⁸.

Ф. Чижевський захистив у 1982 році докторську дисертацію на цьому ж Гуманітарному факультеті Університету М. Кюрі-Склодовської в Любліні на тему *Народні говірки колишнього Володавського повіту*, в якій представив опис найважливіших системних

²⁴⁵ М. Roszczenko, *Gwary północnoukraińskie okolic Kleszczel. Fonetyka i fleksja*. Praca doktorska. Promotor: doc. dr hab. M. Łesiów, Lublin 1979 (maszynopis).

²⁴⁶ М. Roszczenko, *Wokalizm gwary wsi Jelonka w powiecie hajnowskim*, «Annales UMCS», sectio F, vol. XXX, 10, Lublin 1975, s. 145-155.

²⁴⁷ М. Рощенко, *Кліщелівські говірки*, «Український календар 1981», Варшава, 1981, с. 149-153.

²⁴⁸ Там же, с. 153.

прикмет, а також лексику як польських, так і українських говірок Володавського Підляшшя. Промотором цієї праці був С. Вархол, рецензентами – К. Дейна та М. Лесів²⁴⁹. До цієї праці зібрав він багатющий матеріал з 21 українськомовного села та з 29 польськомовних сіл. Найчастіше збиралися різномовні факти паралельно. Дослідник мав для аналізу майже 60 тисяч мовних одиниць і 2 тисячі метрів запису на магнітофонній стрічці. Цей матеріал був проаналізований і представлений на приблизно 200 картах, крім цього, опис фонетики і фонології зайняв понад 400 сторінок машинопису.

Цей матеріал у формі *Атласу* видав він друком у Видавництві Університету М. Кюрі-Скłodовської в Любліні²⁵⁰. Сам *Атлас* та спосіб його опрацювання мовознавці оцінюють вельми позитивно²⁵¹.

Крім цього, Ф. Чижевський опублікував на тему підляських говірок околиць Володави цілий ряд статей, що відносяться, головним чином, до взаємозв'язків та взаємовпливів українських та польських говірок на південному Підляшші. Ці розвідки приносять нові матеріали з загальної власної лексики, збагачують у великій мірі наші знання про сучасні українські і паралельно польські говірки Володавського Підляшшя²⁵².

²⁴⁹ F. Czyżewski, *Gwary ludowe bylego powiatu włodawskiego*, Lublin 1981, cz. 1. Atlas, s. XXVIII, 237, cz.2: Fonetyka, fonologia, s. 414. Maszynopis pracy doktorskiej.

²⁵⁰ F. Czyżewski, *Atlas gwar polskich i ukraińskich okolic Włodawy*, Lublin 1986. Рецензію на це видання писала, між іншим, Г. Горбовець у «Нашій культурі».

²⁵¹ Позитивно згадує це видання проф. Ю. Шевельов: G. Y. Shevelov, *Ukrainian Diphthongs in Publications of the 1980s and in Reality (and some adjacent problems imaginary and real)*, «International Journal of Linguistics and Poetics», vol. XXXIV, The Hauge, 1986.

²⁵² F. Czyżewski, *Niektóre problemy bilingwizmu (na przykładzie gwar włodawskich)*, «Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica», 12, Łódź 1986, s. 235-244; *Hiperyzmy a system językowy (na przykładzie gwar włodawskich)*, «Rozprawy Komisji Językowej ŁTN», t. XXXII, Łódź 1986, s. 53-58; *Kontynuanty samogłosek nosowych w ukraińskich i polskich gwarach b. powiatu włodawskiego*, «Rozprawy Komisji Językowej ŁTN», XXVI; *Apelatywne formacje hybrydalne w ukraińskich i polskich gwarach b. powiatu włodawskiego*, «Formacje hybrydalne w językach słowiańskich». Pod redakcją S. Warchoła, Lublin 1986, s. 145-152; *O nazwie hreczuchy w ukraińskich i polskich gwarach włodawskich*, «Słownictwo języków słowiańskich w aspekcie porównawczym». Pod redakcją M. Łesiowa, Lublin 1987, s. 65-73; *Elementy polskie w ukraińskiej*

Новий підхід до мовлення цієї території такий, що він бере до уваги усі мовні явища як українські, так і польські паралельно та згідно з реальною мовною ситуацією на цій території саме тепер.

М. Саєвич захистив у 1983 році в Університеті М. Кюрі-Склодовської в Любліні свою докторську дисертацію на тему словотворення іменників у говірках кол. Гайнівського повіту на стику української та білоруської мовної стихії в околицях Біловезької Пущі. Промотором цієї праці був М. Лесів, а рецензентами – М. Юрковський та С. Вархол²⁵³. Він опублікував на цьому і подібному діалектному матеріалі кільканадцять статей наукового характеру²⁵⁴, в друку знаходиться також його ж монографія на тему словотворення цих білоруських та українських говірок на Підляшші на мовному пограниччі. Д-р М. Саєвич приготував тепер габілітаційну дисертацію на тему словотвору у білоруських пограничних говірках з північноукраїнськими говірками.

З. Транцигер захистила у 1985 році на Науковій Раді Філологічного факультету Іданського університету свою докторську дисертацію на тему *Словотворення іменників на польсько-руському мовному пограниччі під Сім'ятичами*. Промотором цієї праці був Л. Мошинський, а рецензентами – Б. Крея та М. Лесів²⁵⁵. Ця монографія була основана на матеріалі, записаному авторкою у 1978-1984 рр., що вміщав у собі понад 1800 словоформ з поль-

gwarze wsi pod Włodawą, «Z polskich studiów slawistycznych», seria 6. Językoznawstwo, Warszawa 1983; *O problemach interferencji językowej w ukraińskich gwarach wschodniej Lubelszczyzny*, «Z polskich studiów slawistycznych», seria 7. Językoznawstwo, Warszawa 1988; *Fonetyka i fonologia polskich i ukraińskich gwar południowo-wschodniego Podlasia*, Lublin 1994 (на основі цієї останньої монографії Ф. Чижевському присвоєно у 1995 р. наукове звання «доктора габілітованого») та інші.

²⁵³ M. Sajewicz, *Słowotwórstwo rzeczowników w gwarach wschodniosłowiańskich na terenie b. powiatu hajnowskiego*. Rozprawa doktorska pod kier. nauk. prof. M. Łesiowa, Lublin 1983 (maszynopis).

²⁵⁴ M. Sajewicz, *Ze studiów nad gwarami białoruskimi Białostocczyzny na południe od Narwi*, «Formacje hybrydalne w językach słowiańskich», Lublin 1986, s. 239-249; (Wspólnie z F. Czyżewskim): *Zróżnicowanie słownictwa rolniczego w kilku gwarach wschodnio-słowiańskich na polsko-białorusko-ukraińskim pograniczu językowym*, «Slavica Lublinensia et Olomucensia», Lublin 1970 та ін.

²⁵⁵ Z. Trancygier, *Słowotwórstwo rzeczowników z polsko-ruskiego pogranicza językowego pod Siemiatyczami*, napisana pod kierunkiem prof. L. Moszyńskiego, Gdańsk 1984, maszynopis, 168 stron.

сько-мазовецьких двох сіл та з північноукраїнських говірок сіл Чорна Велька і Макарки. Ці говірки авторка називає *miejsowa mazurząca gwara ruska o cechach ukraińskich*. Говірки цих двох сіл вже частково були відомі діалектологам тому, що село Чорна Велька (Чорна Дужа) становить один з пунктів *Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини*²⁵⁶, а говірку села Макарки, точніше її звукову систему описав Г. Вінокур у 1947 році на основі давніших записів²⁵⁷. Ця праця важлива для нашого пізнання словотвору іменників у підляських говірках на самому пограниччі з польськими мазовецькими говірками.

Б. Яняк захистила в 1989 році в Інституті Слов'янознавства ПАН у Варшаві свою докторську дисертацію на тему *Польсько-українські мовні зв'язки на прикладі говірки Немирова над Бугом*. Промотором цієї праці був С. Глінка, а рецензентами – В. Курашкевич, В. Вітковський і М. Лесів²⁵⁸. Опрацювання цієї північноукраїнської говірки с. Немирова (гм. Мельник, Білостоцьке воєвідство), яка становить один з пунктів в *Атласі східнослов'янських говірок Білосточчини*²⁵⁹, спирається на власних записах автора праці, зроблених на зламі 70-х і 80-х років, паралельних польських й українських мовних форм. Тут описано звукову систему говірки та подано двомовний словник говірки цього села, в якому з одного боку стоять українські діалектні слова, з другого – польські. Наводяться у цій монографії також власні особові та місцеві назви, а говірку зілностровано текстами з місцевої говірки.

Ці та деякі інші, про які ми не мали змоги довідатися, дисертації вносять до української діалектології нові свіжі та цікаві матеріали й висновки, що збагачують наші знання також про

²⁵⁶ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, Wrocław 1980, s. 59-60.

²⁵⁷ Г. О. Вінокур. *Заметки по фонетике одного украинского говора*, «Бюллетень Диалектологического сектора Института Русского Языка АН СССР», вып. 1, Москва, 1947, с. 23-36.

²⁵⁸ B. Janiak, *Polsko-ukraińskie związki językowe na przykładzie gwary Nie-mirowa nad Bugiem*, napisana pod kierunkiem naukowym doc. dr hab. S. Glin-ki, Warszawa 1988, maszynopis, 218 stron. У 1995 році появилася друком ця ж монографія під таким самим заголовком: Łódź 1995, ss. 147.

²⁵⁹ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, Wrocław 1980, s. 63.

підляські говірки. Стали вони основою багатьох наукових розвідок, що були або ще будуть опубліковані в різних наукових журналах і збірниках.

Нові свіжі матеріали, зібрані й опрацьовані молодими дослідниками з Підляшшя, що були учасниками магістерських семінарів М. Лесіва в Університеті М. Кюрі-Склодовської або Філії Варшавського Університету в Білостоці, лежать у машинописах біля 40 магістерських праць, що писалися протягом понад двадцяти років. У цих магістерських працях був представлений та проаналізований мовний матеріал (системні форми, лексика, загальна, що відноситься до різних семантичних груп, та власна; а передусім – антропонімія, фразеологія, мова фольклору) з приблизно 30 сіл. Оце деякі з них в алфавітному порядку:

Бистре, гм. Ботьки (гм. Боцьки у Білостоцькому воєвідстві). У селі живе коло 200 людей, що належать до православного віросповідання і говорять північноукраїнською говіркою²⁶⁰. Лексику з ділянки суспільної та духовної культури в говірці цього села описав Ю. Трачук у 1980 році²⁶¹. Описано тут 453 лексичні одиниці, для яких подаються різномовні відповідники та спроби описання походження чи мовної приналежності поодиноких слів. Цікаво, наприклад, звучить висновок, що з-посеред тих слів – 20 проц. це запозичення з польської мови, понад 6 проц. – з російської, а майже 3 проц. – з церковнослов'янської мови.

Дерло, гм. Рокитно Більсько-Підляського воєвідства. У селі живе біля 55 родин, усі вони римо-католики і в зв'язку з цим українська говірка вживається тепер тільки старшими людьми, вона ще живе у свідомості молодого покоління, як явище проминаюче. Назвам тварин у цій говірці присвячена магістерська праця У. Кулявець, написана під моїм науковим керівництвом у 1979 році²⁶². Тут представлено 134 слова, що називають різні тварини, і проаналізовано їх з етимологічної точки зору. У підсумках сказано про походження основної маси цієї лексики.

²⁶⁰ Про село Бистре писав: М. Гайдук, *Быстры. Краязнаўчы слоўнік, «Ніва», Беласток, 12.II.1978, с. 1.*

²⁶¹ J. Traczuk, *Słownictwo z zakresu kultury społecznej i duchowej w gwarze wsi Bystre w woj. białostockim*, Lublin 1980, maszynopis, 117 ss.

²⁶² U. Kulawiec, *Wschodniosłowiańskie nazwy zwierząt w gwarze wsi Derło w woj. białkopodlaskim*, Lublin 1979, maszynopis, 64 ss.

В магістерській праці Т. Семенюк, що захищалася 1989 року, опрацьована була лексика говірки села Дерло, що відноситься до рослин та духовного й суспільного життя²⁶³. Записано і проаналізовано з етимологічної точки зору 618 слів, а також представлено зразки місцевої мови та фольклору.

Добринь Дужий, гм. Залісся Біло-Підляського воєвідства. У селі коло 130 домів, старше покоління користується ще українською говіркою, молодь переходить уже на польську мову, населення майже виключно римо-католицьке. Особові власні назви (імена, прізвища і прізвиська), вживані мешканцями цього села, були темою магістерської праці Б. Жбіковської з 1979 року²⁶⁴. Проаналізовано в цій праці 129 форм імен, 55 прізвищ та біля 80 прізвиськ, записаних у селі Добринь Дужий.

Жещинка, гм. Соснівка Біло-Підляського воєвідства. У селі 350 мешканців. У міжвоєнний період більшість становили православні, що мали українське національне почуття, була в селі навіть якийсь час українська школа, пізніше – переселення й виселення. Місцеву антропонімію, себто особові власні назви цього села опрацьовала Р. Говорушко у 1983 році. У своїй магістерській праці вона проаналізувала 124 антропоніми (використала при цьому також офіційні записи), порівнюючи їх вживаність в історичному аспекті, 50 прізвищ і коло 50 прізвиськ²⁶⁵.

Клейніки (Кленіки), гм. Чижі. Село становить один з пунктів *Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини*, де її окреслено як *говірку з українськими прикметами*. Особові власні назви цього села були темою двох магістерських праць. О. Крушевська написала магістерську працю п.з. *Імена та прізвища мешканців села Клейніки* (1978, Філія Варшавського університету в Білостокі)²⁶⁶. Я. Лобузінський написав і захистив у 1981 році працю

²⁶³ T. Semenik, *Slownictwo w gwarze północnouwkrainskiej wsi Derlo w woj. bialskopodlaskim*, Lublin 1989, maszynopis, 124 str.

²⁶⁴ B. Żbikowska, *Wschodniosłowiańskie nazwy osobowe w gwarze wsi Dobryń Duży w woj. bialskopodlaskim*, Lublin 1979, maszynopis, 104 ss.

²⁶⁵ R. Goworuzsko, *Elementy wschodniosłowiańskie w antroponimii wsi Żeszczynka*, Lublin 1983, maszynopis pracy magisterskiej, 93 strony.

²⁶⁶ O. Kruszewska, *Imiona i nazwiska mieszkańców wsi Klejniky w woj. białostockim*, Białystok 1978, maszynopis pracy magisterskiej.

на подібну тему²⁶⁷, в якій розглянув імена (у чотирьох періодах), прізвища та прізвиська, вживані мешканцями цього села.

Лексику з ділянки духовної культури цієї говірки (113 слів) опрацювала в історично-порівняльному аспекті Т. Костючук (1985)²⁶⁸.

Кліщелі, центр гміни в Білостоцькому воєвідстві²⁶⁹. В. Роценко записала 45 народних пісень з Кліщель та двох сусідніх сіл Добривода та Погреби і на основі цього матеріалу опрацювала у 1978 році проблему *Здрібнілі форми в українських піснях околиці Кліщель*. Дуже корисною справою є тут записання самих пісень, а також опис способу творення здрібнених та пестливих форм, характерних для фольклорних текстів взагалі, а для українських зокрема²⁷⁰.

Кнориди, гм. Більськ-Підляський. Власні назви людей з цього села опрацювала в 1983 році Г. Лукіянюк у своїй магістерській праці, яку захищала на Гуманітарному факультеті Філії Варшавського університету в Білостоці²⁷¹.

Кодень – центр гміни в Біло-Підляському воєвідстві, давніше було це містечко над Бугом²⁷². У 1987 році Е. Суботко збирала й описала іменники у говірці цієї місцевості, беручи до уваги їх звучання, морфологічний склад та походження²⁷³.

Корниця, село в Біло-Підляському воєвідстві, яке було описане в другій половині ХІХ ст. з мовної точки зору та місцевого фольклору М. Янчуком²⁷⁴. У 1977 році Я. Тишкевич захистила

²⁶⁷ J. Łobuziński, *Wschodniosłowiańskie nazwy osobowe wsi Klejniki w woj. białostockim*, Lublin 1981, rękopis, 91 stron.

²⁶⁸ T. Kostiuczuk, *Słownictwo w zakresie kultury duchowej mieszkańców wsi Klejniki w woj. białostockim*, Lublin 1985, maszynopis, 74 str.

²⁶⁹ Коротко про історію цієї місцевості і саму назву пише С. Роспонд: S. Rospond, *Słownik etymologiczny miast i gmin PRL*, Wrocław 1984, s. 143.

²⁷⁰ W. Roszczenko, *Zdrobnienia w ukraińskich pieśniach ludowych okolic Kleszczel woj. białostockiego*, Lublin 1978, rękopis pracy magisterskiej, 84 strony.

²⁷¹ H. Łukianiuk, *Osobowe nazwy własne mieszkańców wsi Knorydy w woj. białostockim*, Białystok 1983, maszynopis pracy magisterskiej.

²⁷² S. Rospond, op. cit., s. 150.

²⁷³ E. Subotko, *Rzeczowniki w gwarze ukraińskiej wsi Kodeń w woj. białoskopodlaskim*, Lublin 1987, maszynopis pracy magisterskiej, 49 stron.

²⁷⁴ Про праці М. Янчука ми вже писали, особливо про його дослідження говірки Корниці та околиць. Крім цього, див. Б. Бялокозович, *Микола Янчук, «Український календар 1984»*, Варшава, 1984, с. 223-228.

свою магістерську працю в Люблінському університеті на тему імен, прізвищ та прізвиськ мешканців цього підляського села²⁷⁵.

Кошелі коло Більська-Підл. Українські особові власні назви мешканців села Кошелі збирала й описала 1980 року в своїй магістерській праці Г. Одзієвич²⁷⁶.

Липинки, гм. Соснівка Біло-Підляського воєвідства. Село має десь коло 350 мешканців. Їх власні імена в історичному аспекті, прізвища та прізвиська збирала, проаналізувала та представила в своїй магістерській праці студентка Університету ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні Я. Радловська в 1979 році²⁷⁷.

Матяшівка, гм. Тучна Біло-Підляського воєвідства. Я робив записи місцевої говірки в 50-их роках, натомість Т. Фронцкевич описала діалектні елементи в мемуарах мешканця села Матяшівки Петра Кранчука, який, будучи під час першої світової війни солдатом, писав свій щоденник по-російськи. Із-за його російської мови виринає вся система говірки рідного села²⁷⁸. Мемуари П. Кранчука з Матяшівки цікаві, передусім мовою та вміщеними там народними елементами.

Море, гм. Чижі Білостоцького воєвідства. У селі десь понад 100 господарств. Село Море лежить на окраїні українського підляського діалекту близько мовної межі з білоруською мовною територією. Н. Кондрацюк збирала там 50 пісень і на їх основі опрацювала в своїй магістерській праці у 1978 році проблему повторень у місцевому українському фольклорі²⁷⁹. Особливо цінні записані фонетично тексти пісень.

Новоберезово, гм. Гайнівка. Біля 50 пісень записаних у цьому селі студенткою Філії Варшавського університету в Білостоці

²⁷⁵ J. Tyszkiewicz, *Imiona, nazwiska i przezwiska mieszkańców wsi Kornica*, Lublin 1977, maszynopis pracy magisterskiej.

²⁷⁶ H. Odziejewicz, *Elementy wschodniosłowiańskie w antroponimii wsi Koszele k. Białskiej Podlaskiego*, Białystok 1980. Praca magisterska napisana w Filii UW w Białymstoku, maszynopis.

²⁷⁷ J. Radłowska, *Wschodniosłowiańskie nazwy osobowe wsi Lipinki w woj. białkopodlaskim*, Lublin 1979, maszynopis pracy magisterskiej, 78 stron.

²⁷⁸ T. Frąckiewicz, *Lokalne elementy językowe w pamiętniku rosyjskim P. Kranczuka ze wsi Matiaszówka (b. pow. włodawski)*, Lublin 1976, maszynopis pracy magisterskiej, 42 strony.

²⁷⁹ N. Kondraciuk, *Powtórzenia w pieśniach wsi Morze*, Lublin 1978, rękopis pracy magisterskiej, 78 stron.

М. Познанською стало основою до написання магістерської праці про повтори в мові місцевого фольклору. Поміщені в праці тексти пісень з Новоберезова мають тут важливе значення²⁸⁰.

Опака Дужа, гм. Черемха. У селі коло 80 мешканців, усі православні та вживають місцеву підляську північноукраїнську говірку. Е. Вавренюк у своїй магістерській праці з 1978 року проаналізувала 100 місцевих фразеологізмів, представила їх, доходячи до висновку, що зібрані нею фразеологічні одиниці, що характерні говірці села Опака, найближчі загальноукраїнській фразеології. Варто при цьому навести кілька прикладів:

*Бідному всьо вітьор в очи,
Хоть ти плач,
Курит, як чорт дорогою,
Ни знає де очи діти,
Нима де й голкі встромити.*

та багато інших. У праці цікавий матеріал з пограниччя мови та фольклору, солідне його опрацювання і представлення в порівняльному плані²⁸¹.

Пасинки, гм. Більськ-Підл. Народні пісні з цього села записала студентка Філії Варшавського університету в Білостоці О. Врублевська. Вона описала функціонування в них повних і стягнених форм прикметників (у своїй магістерській праці, написаній 1978 року під моїм науковим керівництвом). Важливе значення для науки мають також поміщені в цій праці зразки місцевого репертуару²⁸².

Полятичі, гм. Тересполь Біло-Підляського воєвідства. У селі 46 домів та 160 мешканців, з яких половина православного віросповідання. Лексика з області суспільної та духовної культури говірки цього села стала темою магістерської праці студентки Університету ім. М. Кюрі-Скłodовської в Любліні В. Палюхо-

²⁸⁰ М. Poznańska, *Powtórzenia w pieśniach ludowych wsi Nowoberezowo*, Białystok, Filia UW, 1978, rękopis.

²⁸¹ Е. Wawreniuk, *Zwroty frazeologiczne w gwarze wsi Opaka Duża, woj. białostockie*, Lublin 1978, maszynopis pracy magisterskiej, 100 stron.

²⁸² О. Wróblewska, *Pełne i ściągnięte końcówki przymiotnikowe w pieśniach ludowych ze wsi Pasynki k. Bielska Podlaskiego*, Białystok, Filia UW, 1978, maszynopis pracy magisterskiej.

вич, що захищалася в 1978 році²⁸³. У цій праці представлено 592 слова зі спробами етимології кожного слова, порівняння з іншими мовами. В підсумках говориться про те, що в місцевій говірці серед представлених слів є полонізми (16%), церковнослов'янізми (коло 5%) і русизми (біля 7%), більшість становлять слова загальноукраїнські або місцеві підляські.

Рогавка, ім. Сім'ятичі. Особові власні назви мешканців цього села збирала й описала в своїй магістерській праці студентка Філії Варшавського університету в Білостоці Б. Ключко в 1979 році²⁸⁴.

Ставище, ім. Черемха Білостоцького воєвідства. У селі живе коло 400 мешканців православного віросповідання. Лексикою місцевої підлясько-української говірки зацікавилися дві студентки Університету ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні.

У 1978 році В. Кошмалюк описала лексику з царини суспільної та духовної культури в говірці цього села. Представлено тут 593 слова в багатьох семантичних групах зі спробами оцінити походження тих слів. За твердженням авторки праці є серед представлених слів полонізми (понад 8%), русизми (8%) та церковнослов'янізми (понад 1%)²⁸⁵.

У 1986 році Г. Смик описала назви рослин в говірці цього села. Понад 110 слів цієї семантичної групи було зібрано й опрацьовано магістранткою. Слова ці у формі порівняльно-етимологічного словничка поміщені в її магістерській праці²⁸⁶.

Суховольці коло Кліщель. Звукову і граматичну систему цього села представив у 1979 році М. Рощенко в своїй докторській дисертації (див. вище). Студентка Університету ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні В. Шклярук описала частину лексики говірки цього села у своїй магістерській праці, що захищалася

²⁸³ W. Paluchowicz, *Słownictwo z zakresu kultury społecznej i duchowej wsi Polatycze w woj. białskopodlaskim*, Lublin 1978, maszynopis pracy magisterskiej, 102 strony.

²⁸⁴ B. Kłoczko, *Elementy wschodniosłowiańskie w antroponimii wsi Rogawka koło Siemiatycz*, Białystok, Filia UW, 1979, maszynopis pracy magisterskiej.

²⁸⁵ W. Koszmaluk, *Słownictwo z zakresu kultury społecznej i duchowej w gwarze wsi Stawiszcz w woj. białostockim*, Lublin 1978, maszynopis pracy magisterskiej, 132 strony.

²⁸⁶ H. Smyk, *Nazwy roślin w gwarze wsi Stawiszcz w woj. białostockim*, Lublin 1986, rękopis pracy magisterskiej, 73 strony.

1983 року. Зібрала вона й проаналізувала 173 слова що відносяться до вірувань та обрядів, особових прикмет людей та сімейних відношень²⁸⁷.

Храболи, гм. Більськ-Підл. У селі 30 господарств, мешканці належать до Православної Церкви, офіційно вважаються білорусами, розмовляють українським підляським говором. Місцеву говірку опрацьовано для *Атласу східнослов'янських говірок Білостоцини* в 1958 і 1972 рр. (як 77 пункт цього *Атласу*). І. Гліва на моєму магістерському семінарі опрацювала лексику, зв'язану з будівництвом в говірці цього села в 1977 році, порівнюючи її з лексикою сусіднього польськомовного села Гринєвичі Малі. У праці проведено серйозний аналіз майже 140 слів у порівняльному аспекті²⁸⁸.

Черемха, село в Білостоцькому воєвідстві. Говірка цього села досліджувалася в 1959 і 1972 як один з пунктів (№ 102) *Атласу східнослов'янських говірок Білостоцини*, автори цього *Атласу* зарахували говірку села Черемха до українських. Студентка Університету ім. М. Кюрі-Склодовської в Любліні Е. Романюк опрацювала лексику пов'язану з будівництвом в говірці цього села 1977 року, порівнюючи її з лексикою сусіднього уже білоруськомовного села Сімановка. Таким чином записано, проаналізовано і представлено у порівняльнолінгвістичному аспекті біля 140 місцевих слів²⁸⁹.

Чехи Орлянські, гм. Дубичі Церковні Білостоцького воєвідства. Мешканці села православні, офіційно пишуться білорусами, хоч вживають української підляської говірки. Звукову систему цієї говірки опрацювала в своїй магістерській праці, написаній в Університеті ім. М. Кюрі-Склодовської у 1974 році Н. Василюк²⁹⁰. Частина цього наукового матеріалу була використана до

²⁸⁷ W. Szklaruk, *Słownictwo gwary wsi Suchowolce koło Kleszczel*, Lublin 1983, maszynopis pracy magisterskiej, 54 strony.

²⁸⁸ I. Gliwa, *Słownictwo z zakresu budownictwa wiejskiego w gwarach wsi Chraboly i Hryniewiczze Male w woj. białostockim*, Lublin 1977, maszynopis pracy magisterskiej, 83 strony.

²⁸⁹ E. Romaniuk, *Słownictwo w zakresie budownictwa wiejskiego w gwarach wsi Czeremcha i Siemianówka, woj. białostockie*, Lublin 1977, maszynopis pracy magisterskiej, 142 strony.

²⁹⁰ N. Wasiluk, *Fonetyka gwary podlaskiej wsi Czechy Orlańskie*, Lublin 1974, maszynopis pracy magisterskiej, 84 strony.

статті, надрукованої в студентському діалектологічному збірнику з 1976 року та в іншому збірнику з 1995 року²⁹¹.

Чижики, ім. Гайнівка. Місцеві народні пісні записала в 1978 році та на їх основі опрацювала проблему здрібнелих і пестливих форм в мові місцевого фольклору студентка Філії Варшавського університету в Білостоці В. Кіндзюк²⁹².

Яново коло Гайнівки. Назви тварин, вживані у говірці цього підляського села, описала 1979 року в своїй магістерській праці М. Самойлюк. Вона представила майже 350 слів в історично-порівняльному аспекті²⁹³.

В усіх майже названих вище магістерських працях аналізувалися свіжо записані різні групи слів, а передусім слова, пов'язані з сільським будівництвом, з суспільною культурою, назви тварин, рослин тощо. Група магістерських праць відноситься до різних особових власних назв, уживаних в поодиноких підляських селах, а саме: описуються імена, прізвища та прізвиська в їхній поточній діалектній формі. Кілька магістерських праць відноситься до мови народних підлясько-українських пісень в їх діалектній формі. Студенти насамперед записували в поодиноких селах народні пісні фонетично. Пізніше вони аналізували на основі цього свіжого злокалізованого матеріалу такі мовні явища, як здрібнілі та пестливі форми слів у пісні, повторення слів та словосполучень, повні та стягнені форми прикметників тощо. У згаданих магістерських працях досить важливе значення має свіжо зібраний матеріал, записуваний молодими любителями рідного слова. При тому ці молоді люди вчилися методології опрацювання діалектних матеріалів, вчилися також розумно любити мову, з якої вийшли і від якої, здається, не відійдуть цілковито.

²⁹¹ N. Wasiluk, *Dyftongi w gwarze wsi Czechy Orłańskie*, «Ogólnopolskie Studenckie Seminarium Dialektologiczne, Kraków 22-24.II.1974. Księga referatów», Kraków 1976, s. 69-74; *Wokalizm gwary wsi Czechy Orłańskie na Białostocczyźnie*, «Studia z językoznawstwa słowiańskiego». Pod red. M. Łesio-wa i M. Sajewicza, Lublin 1995, s. 185-195.

²⁹² W. Kindziuk, *Zdrobnienia i spieszczenia w pieśniach ludowych ze wsi Czyżyki k. Hajnówki*, Białystok, Filia UW, 1978, rękopis pracy magisterskiej.

²⁹³ M. Samojluk, *Wschodniosłowiańskie nazwy zwierząt w gwarze wsi Janowo w województwie białostockim*, Lublin 1979, rękopis pracy magisterskiej, 130 stron.

Підляські мовні матеріали використовувалися також у деяких магістерських працях, що писалися й на інших семінарах. Відносилися вони інколи до власних особових назв, на Підляшші²⁹⁴ чи до опису польських говірок, які появилися на субстраті і в контакті з українськими підляськими говорами, напр., таких сіл, як Теребеля к. Білої Підляської²⁹⁵, Любенка²⁹⁶, Богукали²⁹⁷. Автор цієї праці, звичайно, не може знати про всі магістерські праці, що писалися або пишуться про підляські говірки в інших славістичних осередках Польщі чи навіть в інших державах і тому не про всі наукові починання наймолодших дослідників тут згадав.

Усе це також важливе для нашого кращого пізнання підляських говірок, їх розвитку, їх сучасного стану та впливу на сусідні т.зв. кресові польські говірки.

Треба також згадати, що 6 підляських місцевостей було обстежено для запису матеріалу, потрібного для *Атласу української мови*, що готувався мовознавцями Інституту мовознавства Української Академії наук у Києві та Львові. Матеріал з сіл Добривода коло Кліщель, Жерчиці коло Сім'ятич, Носів коло Білої Підл., Ставки над Бугом і Кривоверба коло Володави записував у 1965-1967 рр. М. Лесів, а з села Кобиляни коло Тереспоя – С. Вархол. Записи ці робилися за спеціальною програмою, виготовленою мовознавцями України²⁹⁸.

Ці наукові дії виникли завдяки співпраці Люблінського університету з Львівським науковим центром під керівництвом проф. П. Смочинського. Цей підляський діалектологічний матеріал

²⁹⁴ Np. B. Borysiak, *Elementy polskie i obce we współczesnych nazwach mieszkańców Białej Podl.*, Lublin 1969. Praca magisterska napisana pod kierunkiem naukowym P. Smoczyńskiego w Zakładzie Filologii Słowiańskiej UMCS; K. Kostusik, *Nazwiska mieszkańców gromady Pratulin*, Lublin 1969. Praca magisterska wykonana w Zakładzie Filologii Słowiańskiej UMCS.

²⁹⁵ J. Mironczuk, *Opis gwary wsi Terebela*, Lublin 1958. Praca magisterska wykonana w Zakładzie Języka Polskiego UMCS pod kierunkiem naukowym P. Smoczyńskiego.

²⁹⁶ J. Sakiewicz, *Gwara wsi Lubenka w pow. Biała Podl.*, Lublin 1969. Praca magisterska wykonana w Zakładzie Języka Polskiego UMCS.

²⁹⁷ J. Hołubczuk, *Gwara wsi Bohukaly w pow. Biała Podl.*, Lublin 1969. Praca magisterska wykonana w Zakładzie Filologii Słowiańskiej UMCS.

²⁹⁸ Програма для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови, Київ, 1949.

був використаний і поміщений на понад 400 картах II-го тому *Атласу української мови*, що появився друком щойно 1988 року. Ці матеріали відповідно представляють говірки Підляшшя на фоні усієї української мовної території²⁹⁹.

У Закладі слов'янської філології Університету ім. М. Кюрі-Скловської в Любліні працюють діалектологи, які в своїх працях використовують також українські підляські діалектні записи, це С. Вархол, про праці якого ми вже писали, Ф. Чижевський та М. Бучинський.

Ф. Чижевський на основі багатющого матеріалу з сіл б. Володавського повіту, який сам записував протягом багатьох років, створив *Атлас українських і польських говірок Володавщини* та опублікував низку статей про звукову систему, мовні польсько-українські взаємозв'язки на діалектному рівні, про загальну та власну лексику на території кол. Володавського повіту³⁰⁰. Його дослідження знайшли уже серйозне признание в науковому світі: в Польщі, в Україні та на Заході. Від 1992 року Ф. Чижевський є членом новоствореного Закладу Української Філології УМКС в Любліні.

М. Бучинський (1936-1992) народився в польськомовному селі Гуща в оточенні українських підляських говірок. Він свою рідну говірку описував неодноразово з різних точок зору³⁰¹. Майже весь лексичний матеріал з цього села був ним записаний і включений до *Словника польських говірок*, що тепер появляється друком, підготовленого мовознавцями Інституту мовознавства

²⁹⁹ *Атлас української мови*, т. 2., Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі, Київ, 1988; «У ПНР запис українських говірок здійснено працівниками Люблінського університету проф. М. Лесівом та доц. С. Вархолом» (с. 7).

³⁰⁰ Огляд і список праць Ф. Чижевського див. прим. 249-252.

³⁰¹ М. Buczyński, *Nazwiska hybrydalne na mieszanych obszarach polsko-ukraińskich*, «Formacje hybrydalne w językach słowiańskich», Lublin 1986, s. 133-136; *Semantyczne i strukturalne typy w nazwiskach mieszkańców Białej Podl.*, «Słownictwo słowiańskie w aspekcie porównawczym». Pod redakcją M. Łesiewa, Lublin 1987, s. 33-36; *Wschodniosłowiańskie wpływy językowe w gwarze wsi Huszcza pow. Biała Podl.*, «Annales UMCS», XXII, Lublin 1971. Ми цю останню статтю обговорили: М. Лесів, *Українські мовні елементи в одній польській говірці на Підляшші*, «Наше слово», № 27, Варшава, 4.VII.1971, с. 3. М. Бучинський написав ще кілька розвідок, які частково відносяться до нашої теми.

ПАН у Кракові. В цьому словнику є трохи слів, що до польських говірок дісталися з підлясько-українського мовного засобу³⁰².

У працях деяких інших сучасних дослідників польських говірок та ономастичного матеріалу знаходимо цінні думки та матеріал, що може виявитися важливим також для дослідників українських підляських говірок. Це, між іншим, праці Є. Бартмінського³⁰³, Б. Бартніцької³⁰⁴, Г. Городиської-Гондковської³⁰⁵, К. Капіци (та ін.)³⁰⁶, Л. Качмарека (спільно з Є. Бартмінським та Я. Мазуром)³⁰⁷, А. Ковальської³⁰⁸, З. Лещинського³⁰⁹, Б. Ліндєрт³¹⁰, Л. Мошинського³¹¹, Г. Пельцової³¹², В. Цирана³¹³, Б. Фалінської³¹⁴ та може інших.

³⁰² *Słownik gwar polskich. Opracowany przez Zakład Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie*, t. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1979 та чергові томи.

³⁰³ J. Bartmiński, J. Mazur, *Teksty gwarowe z Lubelszczyzny*, Wrocław 1978 (są też teksty polskie z Podlasia); J. Bartmiński, *O języku folkloru*, Wrocław 1973. Ми обговорювали цю останню працю: М. Лесів, *Мова фольклору на польсько-українському пограниччі*, «Наша культура», № 4, Варшава, 1974.

³⁰⁴ B. Bartnicka, *Nazwy grzybów w dialektach wschodniej Polski*, «Poradnik Językowy», z. 7, 1958, s. 346-351.

³⁰⁵ H. Horodyska-Gądkowska, *Polskie słownictwo gwarowe w zakresie hodowli domowej*, Kraków 1967.

³⁰⁶ K. Kapica (i in.), *Końcówka -am w gwarach Lubelszczyzny*, «Językoznawca» nr 21-22, Lublin 1970, s. 48-53.

³⁰⁷ L. Kaczmarek, J. Bartmiński, J. Mazur, *Ugrupowanie gwar Lubelszczyzny*, «Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego», Lublin 1976, s. 65-89.

³⁰⁸ A. Kowalska, *Zróżnicowanie słotwórcze gwar Mazowsza i Podlasia*, *Atlas*, cz. 1-2, Wrocław 1975-1979.

³⁰⁹ Z. Leszczyński, *Leksykalne zbieżności gwar Białorusi i Polski*, «Rocznik Sławistyczny», XXXI, Kraków 1970, s. 27-39.

³¹⁰ W. Lindert, *Przyrostki tworzące nazwy mieszkańców na terenie województwa lubelskiego*, «Onomastica», t. VIII, t. X, Kraków 1961-1963; *Rozprzestrzenienie przyrostków tworzących nazwy mieszkańców w województwie lubelskim*, «Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN», 1961, c. 51-52; *W sprawie zasięgu terytorialnego patronimików typu -ę, -eta*, «Studia linguistica in honorem T. Lehr-Splawiński», Warszawa 1963. I inne.

³¹¹ L. Moszyński, *Wyrównania deklinacyjne w związku z mazurzeniem polskim, ruskim, polabskim*, Wrocław 1960.

³¹² W. Pelcowa, *Studia nad słownictwem gwar Lubelszczyzny*, cz. I, Lublin 1985.

³¹³ W. Cyran, *Gwary polskie w okolicy Siedlec*, Łódź 1960 (описано тут, між іншим, польські говірки Корниці, Вирик, Липна й ін., що розвивалися під впливом українських підляських говірок).

³¹⁴ B. Falińska, *Stan i perspektywy prac nad słownictwem gwar Mazowsza i Podlasia*, «Poradnik Językowy», z. 3, Warszawa 1963; *Badania językowe na Podlasiu z uwzględnieniem powiatu Łosickiego*, «Łosice 1964-1966», Warszawa 1969.

Окремо треба згадати про опрацювання діалектних текстів з території Білосточчини, серед яких є також українські підляські тексти з сіл Грабовець, Дубини, Суховольці та Рогавка³¹⁵.

Про село Грабовець та його говірку написали тут інформацію І. Савицька та М. Врублевський. Пишуть вони, що це *тип перехідної говірки*, на мою думку, це все-таки типово північно-українська говірка, як на це вказують звукові прикмети наявні в текстах. Три тексти, тут поміщені в фонетичній транскрипції, були записані 1969 року від 80-літнього Т. Красовського. Оце зразок тексту:

*А били ще ліета, што бивало старіє люде як повиходят, як зобачат што самоход іде, то клякалі на колієна і Богу моліліє, што антихрест йєде*³¹⁶.

Село Дубини кол. Гайнівського повіту представив тут М. Кондратюк, пишучи, що з мовної точки зору село Дубини *лежить у смузі перехідних білорусько-українських говірок*, але ж має вона усі типові північноукраїнські прикмети, про що свідчить довгий текст тут поміщений про весільні звичаї та тексти пісень. Оце приклад говірки цього села:

*Як сядут за стол, то молодая ще у вельоніві. Тепер то вельон, а колісь то вельонув не било, оно віночкі такіє ззаду (...) Пудийде молодого маті. Молодая виходіт зза стола і кусок полотна такого бере велікі*³¹⁷.

Село Суховольці опрацювала тут А. Багровська, не окреслюючи, яка це говірка, але подані системні прикмети виразно доводять, що говірка належить до північноукраїнського діалекту. До речі, сама А. Багровська написала пізніше статтю про говірку села Суховольці в білоруському науковому збірнику з 1974 року, де вона пише, що *говорка вёскі Сухаволцы належыць ужо да українскіх*³¹⁸. А оце приклад тексту записаного в збірнику текстів:

³¹⁵ *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym*. Praca zbiorowa pod redakcją A. Obrębskiej-Jabłońskiej, Warszawa 1972.

³¹⁶ І. Sawicka, M. Wróblewski, *Grabowiec, pow. Bielski*, «Teksty gwarowe z Białostoczczyzny...», s. 187-194.

³¹⁷ М. Kondratiuk, *Dubiny, pow. hajnowski*, «Teksty gwarowe z Białostoczczyzny...», s. 196-202.

³¹⁸ А. Багроўская, *Параўнальная характарыстыка гавораў дзвюх вёсак з Гайнаўшчыны (Сухавольцы-Сямноўка)*, «Навуковы Зборнік». Пад ред. М. Кандрацюка, Беласток, 1974, с. 37-56.

Я живу з діеда прадіеда тут. Там перше то було гўорше жице, а тепер байкі. До зешлого року ще робила, а тепер ниць нема сілі. У попереk улїзе так, що й не розогнутися. Усьо працюем до гробової доскі, хоть ти петлю на шию бери³¹⁹.

Про говірку села Рогавка, про яку ми вже згадували при нагоді тем магістерських праць (див. вище), написали тут інформацію І. Савицька та М. Врублевський, що *говірка Рогавки перехідна – білорусько-українська*. Приклад цієї говірки – фрагмент тексту поміщений в збірникові:

За ліет десеть, пятаццеть назад то што ж било. Билі будинкі старіє давнейши, царські і ще деревянні³²⁰.

Особливе значення для визначення українсько-білоруської мовної межі, яка так часто з незрозумілих причин науковцями та діячами ускладнюється навіть в наш вельми освічений час, має написана у 1960 році розвідка С. Глінки. Його визначення й роздуми спираються, передусім, на звукові прикмети говірок (мовну межу він визначає більш-менш на лінії ріки Нарви)³²¹.

Неабияке значення для післявоєнних досліджень українських говірок найдалі на північ розташованих аж до межі з білоруськими має *Атлас східнослов'янських говірок Білосточчини*, три томи якого появились друком у 1980, 1989 і 1993 році³²². На картах цього *Атласу*, а досі представлено в трьох томах 242 карти, поміщається матеріал, свіжо зібраний уже після другої світової війни (від 1955 р.) з 114 населених пунктів південно-східної

³¹⁹ A. Bagrowska, *Suchowolce, pow. hajnowski*, «Teksty gwarowe z Białostoczczyzny...», s. 203-209.

³²⁰ I. Sawicka, M. Wróblewski, *Rogawka, pow. siemiatycki*, «Teksty gwarowe z Białostoczczyzny...», s. 211-216.

³²¹ S. Glinka, *Granica językowa i przykłady różnicowania fonetycznego gwar białoruskich Białostoczczyzny*, «Sprawozdania z Prac Naukowych Wydziału Nauk Społecznych PAN», r. 3, 1960, s. 36-45.

³²² *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*. Pod redakcją S. Glinki, A. Obrębskiej-Jabłońskiej i J. Siatkowskiego, opracowany przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN: S. Glinka (kierownik zespołu), B. Janiak, M. Kondratiuk, S. Oszer-Podgórska, J. Wiśniewski, t. I, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980; t. II Pod redakcją S. Glinki, opracowany przez Zespół Instytutu Słowianoznawstwa PAN w składzie: S. Glinka (kierownik zespołu), M. Czurak, B. Janiak, M. Kondratiuk, C. Oszer-Podgórska, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, Wyd. PAN, 1989, t. III, Wrocław-Warszawa-Kraków 1993 (razem w trzech tomach 242 mapy).

частини Білостоцького воєвідства, з чого 38 місцевостей кол. Більського, Гайнівського і Сім'ятицького повітів дослідники окреслюють як *українські говірки*, або рідше як *говірки з українськими прикметами*. До українськомовної групи говірок в їх підляській формі автори цього *Атласу* зараховують говірки таких місцевостей:

Риболи, гм. Заблудів. У селі є школа з навчанням білоруської мови і церква. Усі мешканці православні, тільки одна сім'я католицька. Матеріал для *Атласу* записували С. Глінка та Е. Смулкова (1956 рік), пізніше – М. Кондратюк (1967) і І. Савицька (1972). Говірку цього населеного пункту дослідники окреслили як *говірку з українськими прикметами*. Це пункт № 69 на картах *Атласу*. Треба ще зазначити, що пісні з цього села знаходяться у збірникові народних пісень з Підляшшя, виданого А. Олещуком у 1965 році³²³.

Тростянка, гм. Нарев. У селі є школа з навчанням білоруської мови, церква, усі мешканці православні. Записи для *Атласу* робив у 1958 та 1971 рр. М. Кондратюк. Говірку цю названо тут *говіркою з українськими прикметами*. Це пункт *Атласу* № 70.

Маковка (Макувка), гм. Нарев. Значна більшість населення православна, кілька католицьких та мішаних родин. Говірку для *Атласу* опрацьовував у 1958 та 1971 рр. М. Кондратюк, оцінюючи її як *перехідну українсько-білоруську*. Це пункт *Атласу* № 73.

Яцевичі, гм. Більськ-Підляський. Мешканці села православного віросповідання. Говірку досліджували для *Атласу* М. Кондратюк у 1966 р. та І. Савицька в 1971 р., оцінено її тут як *говірку з українськими прикметами*. Це пункт *Атласу* № 76.

Самулки Малі, гм. Вишки. Усі мешканці цього села католицького віросповідання. Матеріали для *Атласу* записав С. Глінка у 1975 році. Він стверджує, що *podstawowym środkiem porozumiewania się mieszkańców jest gwara polska. Dawniej była używana we wsi gwara o cechach ukraińskich, którą obecnie znają już tylko ludzie starzy*. Це пункт *Атласу* № 76a.

Храболи, гм. Більськ-Підл. Мешканці села усі православні. Матеріал для *Атласу* записав уродженець цього села М. Врублевський 1958 і 1972 р. Говірку автори *Атласу* оцінили, як *говірку*

³²³ A. Oleszczuk, *Pieśni ludowe z Podlasia*, Wrocław 1965.

з українськими прикметами. Частина лексики цієї говірки була темою магістерської праці І. Гліви, написаної під моїм науковим керівництвом у 1977 році³²⁴. Пісні з цього села публікувалися 1960 року в журналі *Literatura Ludowa*³²⁵.

Кленіки (Клейники), гм. Чижі. У селі школа з навчанням білоруської мови, церква, усі мешканці православні. Говірку для *Атласу* опрацював уродженець цього села А. Іванюк 1958 р. та Е. Смулкова 1971 р. Автори *Атласу* окреслили мову цього села як *говірку з українськими прикметами*. Це пункт *Атласу* № 78. Антропонімія села була темою магістерської праці Я. Лобузіньського, написаної під моїм науковим керівництвом у 1981 році³²⁶, а лексику з царини духовної культури опрацювала моя магістрантка Т. Костючук 1985 року³²⁷.

Лосінка, гм. Нарев. У селі є школа з навчанням білоруської мови, церква, люди православного віросповідання. Говірку села для потреб *Атласу* опрацював М. Кондратюк у 1960, 1968 і 1972 р., оцінюючи її як *перехідну білорусько-українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 79. Записи з цієї говірки з 1937 року помістив В. Курашкевич у своєму *Нарисі східнослов'янської діалектології* в групі текстів північноукраїнських, називаючи її *північноподільською*³²⁸.

Малєсе (Малєше), гм. Вишки. У селі школа з навчанням білоруської мови і православна церква. Православні становлять тут 70 проц. населення, решта – католики. Записи для *Атласу* робили тут С. Глінка та М. Кондратюк 1962 і 1970 р. Про сучасний стан місцевої говірки автори *Атласу* пишуть: *Podstawowym środkiem porozumiewania się znacznej większości mieszkańców między sobą jest gwara o cechach ukraińskich, pozostali mó-*

³²⁴ I. Gliwa, *Słownictwo z zakresu budownictwa wiejskiego w gwarach wsi Chraboly i Hryniewiczze Male w woj. białostockim*, Lublin UMCS, 1977, maszynopis.

³²⁵ *Ludowy obrzęd wielkanocny „Konopielki” na Podlasiu. Zapisal i przygotował do druku J. Kawecki*, «Literatura Ludowa», r. 4, 1960, nr 2-3, s. 64-72.

³²⁶ J. Łobuziński, *Antroponimia wschodniosłowiańska wsi Klejnik w woj. białostockim*, Lublin 1981, UMCS, maszynopis.

³²⁷ T. Kostiuczuk, *Słownictwo w zakresie kultury duchowej mieszkańców wsi Klejnik w woj. białostockim*, Lublin 1985, maszynopis.

³²⁸ W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, wyd. II, Warszawa, 1963, s. 157.

Український народний театр в селі Кленіки на Підляшші. 1909 рік.

wią tylko po polsku. Це пункт *Атласу* № 82. Текст, записаний у цьому селі в 1937 році, подає у своєму *Нарисі* В. Курашкевич у групі північноукраїнського діалекту, зазначаючи, що це підляська говірка, змішана з польською, з мазуренням³²⁹.

Стрики, гм. Більськ-Підл. У селі мешкають православні та католики. Записи для *Атласу* готували А. Багровська і Е. Смулкова (1962 року) та С. Глінка 1974 р. Дослідники цю говірку називають *говіркою з українськомовними прикметами*. Це пункт *Атласу* № 83.

Проневичі, гм. Більськ-Підл. У селі є школа з навчанням білоруської мови, мешканці православні і тільки 3 католицькі родини. Говірку для *Атласу* опрацювали С. Глінка та М. Кондратюк 1962 р., а також І. Савицька 1971 р. Дослідники окреслили її як *говірку з українськими прикметами*. Це пункт *Атласу* № 84.

³²⁹ Там же, с. 156-157.

Чижі, центр гміни 15 км на захід від Гайнівки. У селі є школа з навчанням білоруської мови, церква, усі мешканці православні. Говірку для *Атласу* опрацювали О. Федорович і М. Кондратюк (1960 і 1971 р.). Дослідники називають її *українською говіркою*. Це пункт *Атласу* № 85. Записи з цього села відомі були вже у 60-их роках XIX ст.³³⁰.

Дубини, гм. Гайнівка. У селі є школа з навчанням білоруської мови, православна парафія, більшість мешканців православна, кілька католицьких та змішаних родин. Говірку для *Атласу* опрацювали М. Кіндзюк (1958) та М. Кондратюк (1971). Це пункт *Атласу* № 86. Тексти з цієї говірки подано у збірнику записів говірок Білосточчини з 1971 року³³¹.

Піліки, гм. Більськ-Підл. У селі є школа з навчанням білоруської мови. Половина мешканців православна, друга половина – католики. Говірку для *Атласу* опрацювали М. Кондратюк (1960) і І. Савицька (1971), окреслюючи її як *говірку з українськими прикметами*. Це пункт *Атласу* № 87.

Голоди, гм. Більськ-Підл. У селі є школа з навчанням білоруської мови, усі мешканці православні. Дослідження цієї говірки під керівництвом А. Обрембської-Яблонської вели студенти М. Лобач, П. Онопюк, І. Гуркович, М. Врублевський у 1958 р., матеріали ці доповнив у 1971 р. М. Кондратюк. Дослідники окреслили мову села як *говірку з українськими прикметами*. Це пункт *Атласу* № 88.

Ворля (Орля), центр гміни 11 км на півд.-схід від Більська-Підл. У селі школа з навчанням білоруської мови, церква і костел. Мешканці в 70 проц. православні, решта – католики. Дослідження говірки в 1958 р. під керівництвом Е. Смулкової вели студенти Р. Адамович, А. Багровська, З. Хомінська, О. Федорович, записи доповнив у 1971 р. М. Кондратюк. Більшість мешканців користується мовою, яку автори *Атласу* називають *говіркою з українськими прикметами*. Це пункт *Атласу* № 90.

Мохнате, гм. Гайнівка. У селі є школа з навчанням білоруської мови, мешканці села – православні. Говірку для *Атласу* опрацю-

³³⁰ Докладніше й більше про це див.: М. Лесів, *Українські говірки в ПНР*, «Наше слово» № 14, 1989, с. 5.

³³¹ *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym*. Praca zbiorowa pod red. A. Obrębskiej-Jabłońskiej, Warszawa 1972, s. 195-202.

вав М. Кондратюк 1961 і 1972 р. Мову села дослідники оцінили як *українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 91.

Дубичі Осочні, гм. Гайнівка. У селі є школа з навчанням білоруської мови. Усі мешканці – православні. Записи для *Атласу* робила тут М. Чурак, що походить з цього села, 1970 і 1972 р. Це за окресленням авторів *Атласу українська говірка*. Пункт *Атласу* № 91а.

Орешково, гм. Гайнівка. У селі є школа з навчанням білоруської мови, мешканці православного віросповідання. Матеріали для *Атласу* звідси опрацював М. Кондратюк 1959 і 1971 р. Мову села автори *Атласу* окреслили як *українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 93. Запис тексту з 1937 р. подає В. Курашкевич у своєму *Нарисі* у групі північноукраїнського діалекту, називаючи її *північнопідляською говіркою*³³².

Малінники (Маленнікі), гм. Орля. У селі школа з навчанням білоруської мови. Більшість мешканців православна, 10 родин баптистів. Говірку для *Атласу* опрацювали студенти Варшавського університету під керівництвом М. Бірили в 1958 р., матеріали доповнили в 1973 р. Б. Яняк і Ц. Ошер-Подгурська, окреслюючи мову села як *українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 94. Пісні з цього села публікуються в збірнику А. Олещука, виданому 1965 р.³³³.

Дубно, гм. Ботьки. Мешканці цього села православні, крім двох католицьких родин. Говірку для *Атласу* опрацював М. Кондратюк у 1960 і 1966 р. та І. Савицька у 1971 р. Окреслюють її автори *Атласу* як *українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 95.

Грабовець, гм. Дубичі Церковні. У селі школа з навчанням білоруської мови. Мешканці села православного віросповідання, крім 2 католицьких родин. Матеріал з цієї говірки для *Атласу* записав Н. Василюк у 1958 р., а доповнила його І. Савицька в 1972 році. Автори окреслили мову села як *українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 96.

Ондріянки (Андриянки), гм Ботьки. У селі школа і православна церква. Більшість мешканців православні, кілька католицьких родин. Говірку опрацював для *Атласу* М. Кондратюк у 1961 та

³³² W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej...*, Warszawa 1963, s. 157.

³³³ A. Oleszczuk, *Pieśni ludowe z Podlasia*, Wrocław 1965.

1972 рр. Більшість мешканців розмовляє між собою, як окреслюють автори *Атласу*, українською говіркою. Це пункт *Атласу* № 97.

Чорна Дужа (Чарна Велька), гм. Гродзіск. У селі школа, більшість мешканців православна, тільки кілька католицьких родин. Говірку для *Атласу* опрацював С. Глінка в 1974 році. Мову села окреслено як *українська говірка з мазуренням*. Це 97а пункт *Атласу*.

Суховольці, гм. Кліщелі. У селі всі православні, крім однієї католицької родини. Говірку для *Атласу* опрацювала у 1958 р. А. Багровська, що походить звідси, доповнила матеріали І. Савицька в 1972 р. Автори *Атласу* окреслюють мову цього села як *українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 98. Зразки цієї говірки подаються у збірнику діалектних текстів з Білосточчини з 1972 року³³⁴. Матеріал говірки цього села був використаний у докторській дисертації М. Рошенка п.з. *Північноукраїнські говірки околиць Кліщель*, що захищалася в Університеті ім. М. Кюрі-Скловської 1979 року³³⁵, та до магістерської праці про лексику з ділянки суспільної та духовної культури цього села В. Шклярук з 1983 року³³⁶.

Сніжки, гм. Ботьки. У селі є школа з навчанням білоруської мови, більшість населення православна, кілька католицьких родин. Матеріали для *Атласу* з говірки цього села опрацював М. Кондратюк у 1966 р., а доповнила І. Савицька в 1971 р. Автори окреслюють мову села як *українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 99.

Полічна, гм. Кліщелі. У селі більшість православних та кілька католицьких родин. Записи для *Атласу* робили А. Багровська та Е. Смулкова в 1962 р., доповнила записи Ц. Ошер-Подгурська в 1972 р. Це за окресленням авторів *українська говірка*, пункт *Атласу* № 100:

³³⁴ *Teksty gwarowe z Białostoczczyzny z komentarzem językowym*, Warszawa 1972, s. 203-208.

³³⁵ M. Roszczenko, *Gwary północnoukraińskie okolic Kleszczel. Fonetyka i fleksja*. Praca doktorska. Promotor doc. dr hab. M. Łesiów, Lublin 1979 (maszynopis).

³³⁶ W. Szklaruk, *Słownictwo gwarowe wsi Suchowolce koło Kleszczel*. Praca magisterska napisana pod kierunkiem naukowym prof. M. Łesiowa, Lublin UMCS, 1983 (maszynopis).

Покансво, гм. Мілейчиці. Після другої світової війни коло 250 осіб переселилося до СРСР, залишилося в селі жити тільки 13 родин, які донині говорять між собою *українською говіркою*. Тепер більшість мешканців села становить прибуле населення, яке розмовляє вже тільки по-польськи. Матеріал для *Атласу* записав С. Глінка у 1962 та 1974 рр. Про мову цього населеного пункту, який має в *Атласі* № 101, пишуть: *Gwara ukraińska dawnych mieszkańców jest używana tylko w rodzinach, które mieszkaly we wsi już przed I wojną światową, poza tym wszyscy mówią po polsku.*

Черемха, центр гміни, коло 32 км на півд.-захід від Гайнівки. У селі є школа з навчанням білоруської мови і від кількох літ також українську мову тут вивчають у школі факультативно; населення православне. Матеріал для *Атласу* записував М. Кондратюк у 1959 і 1972 рр. Авторі окреслюють мову мешканців Черемхи як *українську говірку*. Це пункт *Атласу* № 102.

Цецелі, гм. Сім'ятичі. У селі населення змішане, живуть православні та католики. Записи для *Атласу* приготували тут А. Багровська та Е. Смулкова в 1967 р., доповнював їх С. Глінка в 1974 році. Про мову місцевого населення пишуть автори *Атласу* так: *українська говірка вживається переважно старшими людьми, мешканці щораз частіше говорять польською говіркою*. Це пункт *Атласу* № 103. Зразок цієї говірки подає з 1938 р. В. Курашкевич у своєму *Нарисі східнослов'янської діалектології* з 1963 року в групі північноукраїнських говірок, називаючи її *підляською говіркою, змішаною з польською, з мазуренням*³³⁷.

Баціки Середні (Baciki Średnie), гм. Сім'ятичі. У селі значна більшість населення православна. Говірку для потреб *Атласу* опрацював у 1964 році М. Кондратюк, доповнив у 1974 р. С. Глінка. Про мову населення автори писали: *українська говірка зберігається добре серед старших, молодь щораз частіше говорить по-польськи*. Це пункт *Атласу* № 104.

Жерчиці, гм. Нурець-Стація. У селі є православна церква, значна більшість населення православна. Матеріал для *Атласу* записувала А. Багровська і Е. Смулкова в 1962 році, доповнила І. Савицька у 1972 р. За окресленням авторів *Атласу* це *українська говірка*, пункт *Атласу* № 105. Село належить до мережі

³³⁷ W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej...*, Warszawa 1963, s. 155-156.

пунктів другого тому *Атласу української мови* як 655 пункт, записи для цього загальноукраїнського атласу робив у 1967 році М. Лесів³³⁸.

Тимянка, гм. Нурець-Стація. У селі є школа з навчанням білоруської мови, мешканці православного віросповідання. Мовний матеріал для *Атласу* записували М. Кіндзюк і М. Кондратюк 1962 року, а доповнювала в 1972 році І. Савицька. Це за окресленням авторів *українська говірка*, пункт № 106.

Городники (Огороднікі), гм. Сім'ятичі. Мешканці православно-го віросповідання. Потрібні матеріали для *Атласу* звідси записував у 1967 р. М. Кондратюк, а доповнював у 1974 році С. Глінка, за їх окресленням це *українська говірка*. Це пункт *Атласу* № 107. Зразок цієї говірки з 1937 року помістив у своєму *Нарисі* В. Курашкевич у групі північноукраїнського діалекту³³⁹.

Моцона Королівська, гм. Мельник. Населення села православного віросповідання, тільки 7 католицьких родин. Матеріал для *Атласу* записували тут О. Федорович і М. Кондратюк (1959 і 1972 роках), про мову цього села дослідники пишуть:

Podstawowym środkiem porozumiewania się większości mieszkańców między sobą jest gwara ukraińska, młodzież mówi przeważnie po polsku. Це пункт *Атласу* № 108.

Мутна (Ментна), гм. Мельник. Більшість мешканців Мутної православного віросповідання, кілька католицьких родин. Матеріал для *Атласу* записували тут М. Кондратюк (1962) і Ц. Ошер-Подгурська (1973). Про актуальний стан місцевого мовлення дослідники пишуть: *Podstawowym środkiem porozumiewania się mieszkańców, zwłaszcza starszych, między sobą jest gwara ukraińska, młodszy przeważnie mówią po polsku.* Це пункт *Атласу* № 109.

Токари, гм. Мельник. Більшість населення – католики, тільки 11 родин православних. Після другої світової війни більшість населення була переселена до СРСР, а на їх місце прибули т.зв. репатріанти зі Сходу. Матеріал для *Атласу* записав тут М. Кондратюк у 1975 р. Про актуальний стан місцевого мовлення

³³⁸ *Атлас української мови*, т. 2. Волинь, Наддніпрянщина, Закарпаття і суміжні землі, Київ, 1988, с. 100, 101 та інші.

³³⁹ W. Kuraszkiewicz, *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej...*, Warszawa 1963, s. 158.

автори *Атласу* пишуть: *Podstawowym środkiem porozumiewania się ludności jest gwara polska. Część mieszkańców w rozmowach między sobą posługuje się gwarą ukraińską.* Це пункт *Атласу* № 110.

Немирово (Немірув), ім. Мельник. У цьому селі католики становлять більшість населення, тільки кілька православних родин. Записи для потреб *Атласу* робили С. Глінка, Б. Яняк, Ц. Ошер-Подгурська у 1974-75 рр. Про актуальний стан місцевого мовлення пишуть автори *Атласу*: *Podstawowym środkiem porozumiewania się mieszkańców jest gwara polska. Gwarę ukraińską, która była tu dawniej używana, znają już tylko ludzie starzy.* Це пункт *Атласу* № 111. Мовний матеріал з Немирова використала Б. Яняк у своїй докторській дисертації, що захищалася в Інституті Слов'янознавства ПАН у Варшаві 1989 р. (про це докладніше ми вже вище писали).

У першому томі *Атласу східнослов'янських говірок Білосточчини* поміщається вступ, у якому пишеться, між іншим, про зв'язок цієї мовної території з українськими говірками та з опрацюванням загальноукраїнського діалектного атласу. На цьому місці доцільним, як мені здається, буде навести деякі пояснюючі думки дослідників в оригінальній формі: *Warto zwrócić uwagę, że wyciąganie wniosków co do przynależności narodowej mieszkańców Białostoczczyzny na podstawie gwary, którą się posługują, może prowadzić do błędów. Świadomość narodowa nie kształtowała się tu według kryterium językowego. Zasadniczą rolę odegrało wyznanie. Nie ma przy tym znaczenia, czy ktoś jest wierzący, czy obojętny pod względem religijnym. Decyduje raczej wychowanie w określonym środowisku. Tak więc mówiący na co dzień gwarą białoruską katolicy w okolicach Sokółki i Dąbrowy Białostockiej uważają się za Polaków, prawosławni spod Bielska Podlaskiego czy Siemiatycz – przeważnie za Białorusinów, choć ich gwara ma wiele cech ukraińskich. Zdarza się też, że ktoś mówi po polsku, uważa się za Białorusina, a pochodzi z rodziny posługującej się gwarą ukraińską. Poza tym jeszcze nie u wszystkich świadomość narodowa jest całkowicie skryształizowana*³⁴⁰. Автори вступного слова до *Атласу* звертають також увагу на той важливий факт, що на цій території православні на ogół bardziej niż katolicy zachowują gwarę wschod-

³⁴⁰ *Atlas gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny*, t. I, Wrocław 1980, s. 10.

*niosłowiańską*³⁴¹, uważając ją za ważny element swej odrębności wyznaniowej i etnicznej³⁴².

Стверджують автори також, що *Атлас східнослов'янських говірок Білосточчини*, будучи регіональним атласом, становить одночасно доповнення під територіальним оглядом загальнобілоруського атласу, що був виданий в Мінську 1963 року³⁴³, а також у значній мірі II тому *Атласу української мови*, що вийшов з друку шойно у 1988 році³⁴⁴.

У трьох томах цього білостоцького атласу представлено разом 242 карти, на яких показано географічне розположення багатьох фонетичних рис. У першому томі маємо також 8 допоміжних карт, в тому числі: фізичну карту Білосточчини, карту політичного та адміністративного розподілів цієї території в 1569-1795 роках та в 1795-1915 роках, карту, яка показує напрямки та обсяги поселень та колонізацій там у XIV-XVIII ст.; карту, що показує стан лісів на цій території в кінці XVI і на початку XX ст.; карту адміністративного поділу території до 1975 року, коли були ще повіти; та карту, яка показує розподіли на гміни після 1975 року донині.

Карти лінгвістичних прикмет показують найцікавіші проблеми звукової системи. Цілий ряд ізоглос дуже виразно виділяє українські говірки (між Нарвою і Бугом) від білоруських, які починаються на північ від ріки Нарев та в околицях Біловезької Пущі. Майже ідеально виділяють українську мовну територію такі мовні явища, як:

вимова м'якого **ць** у таких словах, як **конець**, **кунець** (карта № 8), **гурчниця**, **спудниця**, **спудніця** (у суфіксі **-ниця**) (карти № 9, 11) **засць**, **заїць**, **місець** (карти № 34-35), а навіть **серце** 'серце' (карта № 30);

вимова слова **парубок** (карта № 13);

тверда вимова губних перед етимологічним **е** типу **весна**, **висна**, **печи**, **пичи** 'пекти', **велікій** (карти № 19, 20);

тверда вимова передньоязикових приголосних перед **е** типу **сестра**, **систра**, **зельоний**, **зильоний**, **неділя**, **недієля**, **понедієлок**,

³⁴¹ Себто: українську або білоруську (М. Л.).

³⁴² Там же, с. 10.

³⁴³ Дзялекталагічны атлас беларускай мовы. Пад ред. Р. І. Аванесова, К. К. Крапівы, Й. Ф. Мацкевіч, Мінск, 1963.

³⁴⁴ *Атлас української мови*, т. 2, Київ, 1988.

десяти, десятий, девятий, мене, себе, тебе (карти № 20, 22, 23, 24, 25);

вимова давнього **ѣ** як **і** або **и** у наголошеній позиції у словах **біда, бида, відро, видро, гніздо, гниздо, сціна, стина, сліпий** (карти № 26, 27, 28);

тверда вимова приголосних у таких словах, як **деветь, десеть, берег, дерево, дерво** (карти № 36, 39, 40) та інші.

Наведені тут слова звуковими прикметами характерними для української мови взагалі, а для північноукраїнських говірок, зокрема, виразно виділяють на поодиноких картах говірки українського типу від білоруських.

Другий том цього *Атласу*, що появився в друку в 1989 році, звертає увагу також майже виключно на звукові явища. І тут знов-таки можна назвати показані на картах слова, які представляють вимову типову для північноукраїнських підляських говірок на території, яку ми тут обговорюємо, а саме:

дифтонги або **і** на місці праслов'янського **ѣ**: **лібес, ліс, сїєно, сїно** (карта № 43), **вієтьор, вітьор 'вітер'** (карта № 79), **тієсто, тїсто 'тісто', дієд, дид 'дід, снієг, сніг, стїна, стина** (карти № 80, 81, 82);

дифтонги в місці **о** в закритому складі: **кюнь, кют** (карта № 44);

вимова **сїєм і сім '7', шїєсць і шисць '6'** (карти № 50);

тверда вимова приголосних перед **е**: **сестри, теплий** (карта № 51), **меду** (карта № 52), **овес, увес, четверти, осинь, осень, бероза, межа, весна, весїєлє, висїлє, висїллє, теля, день, сестра, земля, несу, двери, твердий; стерня, стерно, стерниско** (карти № 55, 57, 58, 70, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 83, 90, 122);

вимова слова **гуліця** з м'яким **ць** (карта № 65);

брак системного цекання (карта № 87);

вимова **зозуля і зузуля** з твердим **з** (карта № 93);

поява дзвінких приголосних у кінці слова (карта № 102);

вимова типу **руські, кюньські** з м'яким **сь** у суфіксі (карта № 135) та ще деякі інші детальні звукові прикмети.

Ці прикмети фонетичного характеру виділяють дуже виразно найбільш північну частину українських підляських говірок від говірок білоруського типу. І жодні з дотеперішніх діалектних досліджень не показали так переконливо українсько-білоруську мовну межу, як цей *Атлас*.

Територія між Бугом і Нарвою разом з цілою східною Білосточчиною досліджувалася діалектологами особливо детально. Появилася в післявоєнні роки чимало праць про поодинокі мовні явища на цій території, крім вище вже згадуваних. Про деякі мовні справи на північному Підляшші писав М. Кондратюк, а саме про систему голосних у мові населення Гайнівського повіту (1964)³⁴⁵ та деякі інші справи³⁴⁶.

Важливою монографією з ділянки лексики цієї території є праця Е. Смulkової про лексику пов'язану з обробкою землі (сільськогосподарську лексику)³⁴⁷ та й інші її дослідження на тему мовних явищ Підляшшя³⁴⁸.

Варто тут також згадати дослідників, що пишуть про мовні справи цієї території, таких як Ч. Лапич³⁴⁹, Л. Дачевич³⁵⁰. Про українські говірки південної частини Підляшшя писав також І. Ігнатюк³⁵¹. Цей фольклорист і суспільний діяч писав у своїх *Замітках*:

³⁴⁵ M. Kondratiuk, *Wokalizm białorusko-ukraińskich gwar powiatu hajnowskiego*, «Slavia Orientalis», XIII, nr 3, Warszawa 1964, s. 339-356; *Bałtycko-słowiańskie hybrydy nazewnicze z formantami -i(z)na, -szy(z)na terenie Białostoczczyzny*, «Formacje hybrydalne w językach słowiańskich», Lublin 1986, s. 184-198; *Wymowa dawnego ć w gwarach ruskich Białostoczczyzny*, «Slavia Orientalis», 1973, zesz. 2, s. 273-281 i in.

³⁴⁶ M. Kondratiuk, *Termin rolniczy zap'aška/zap'aska w mikrotoponimii Białostoczczyzny na tle wschodniosłowiańskim*, «Slavia Orientalis», 1980, s. 137-141; *Elementy białoruskie i ukraińskie w ojkonomii polsko-wschodniosłowiańskiego pogranicza*, «Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Linguistica» 27, Łódź 1993, s. 129-137 тощо.

³⁴⁷ E. Smulkowa, *Słownictwo z zakresu uprawy roli w gwarach wschodniej Białostoczczyzny na tle wschodniosłowiańskim*, Wrocław-Warszawa 1968.

³⁴⁸ E. Smulkowa, *Szkic systemów fonologicznych ruskich gwar Białostoczczyzny wschodniej*, «Slavia Orientalis», r. XVII, z. 3, Warszawa 1968, s. 415-418; *Z geografii wschodniosłowiańskich nazw zbóż i terminów z nimi związanych*, «Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej», t. 6, Warszawa 1967, s. 171-200. I szereg innych.

³⁴⁹ Cz. Łapicz, *Ze studiów nad słownictwem geograficznym ruskich gwar Białostoczczyzny. Terminologia wegetatywna z gniazd semantycznych: «las» – «bór» – «gaj»*, zb. «Studia nad gwarami Białostoczczyzny. Morfologia i słownictwo». Praca zbiorowa pod red. E. Smulkowej i I. Maryniakowej, Warszawa 1984, s. 25-42.

³⁵⁰ L. Dacewicz, *Nazwiska w osiemnastowiecznych księgach metrykalnych parafii mielnickich*, «Białostoczczyzna», nr 2 (14), Białystok 1989, s. 8-11.

³⁵¹ I. Ignaciuk, *Ukraińskie gwary Podlasia*, «Językoznawca», 1960, nr 4, s. 19-24; I. Ігнатюк, *Замітки про українські говірки на Підляшші*, «Наша культура», ч. 6, Варшава, 1959.

Я Підляшшия об'їздив вздовж і впоперек. Побував я не в одному селі і говорив з людьми їх місцевою говіркою. Ствердив я, що на Підляшші майже в що другому селі інакше говорять. Люди свою рідну мову називають «нашою», «простою», «хах-лацькою», рідною українською. Однак ці різні говірки належать до української мови³⁵².

І. Ігнатюк ділить говірки південного Підляшшия на кілька груп, а саме виділяє: луговицьку говірку, якою говорять люди в селах на Прибужжі від Тереспоя до Володави (її ще можна поділити на більську і володавську); полівицьку говірку, якою говориться у смузі сіл від Вирик і гміни Кривоверба аж по Константинів за Білу-Підляську; хмацьку говірку та говірку на -ил, -іл, про що автор *Заміток* стверджує:

На південний захід від хмацьких сіл можна ще нині почути українську говірку, в якій відчувається вплив польської мови більш, ніж у хмацькій. Нема в тому нічого дивного, бо це крайні села, де жило українське населення. Тепер залишилися там уже тільки окремі родини, які ще пам'ятають свою мову. Виділяє він також говірку на -ті, про яку пише:

На північний захід від говірки «полівичан» тягнеться велика смуга сіл, де ще від старих людей можна почути українську мову; подібна вона до полівицької, але більш позначаються тут впливи польської мови. Це практичний поділ застосований великим любителем, знавцем практичного вживання говірки, підляшуктом Іваном Ігнатюком, який збирає підляський фольклор постійно і наполегливо, пробує також писати вірші, в яких позначається вплив рідної говірки. Але проблема підляського фольклору та застосування підляського діалекту до літературних творів це вже проблема наступного підрозділу цієї монографії.

Історію північноукраїнського наріччя і підляських говірок особливо представив у 1978 році проф. Юрій Шевельов у своїй праці про хронологію формування українських діалектів у світлі історичної фонології³⁵³. Дослідник наводить цікаву думку, що

³⁵² І. Ігнатюк, *Замітки про українські говірки на Підляшші...*, с. 13.

³⁵³ G. Y. Shevelov, *Zur Chronologie der Entstehung der ukrainischen Dialekte im Lichte der historischen Phonologie*, «Zeitschrift für Slavische Philologie», Band XL, Heft 2, Heidelberg 1978, s. 285-310.

поділ українських говірок на північну та південну групи старший, ніж сама українська мова. На його думку українська мова базується на поєднанні цих двох діалектів, а докладніше повстала з південної групи сполученої з південною частиною північної групи говірок. Північна частина цієї північної групи, відірвавшись від південної, в історичному ході подій стала основою пізнішої білоруської мови³⁵⁴. До найстарших звукових розрізень між південноукраїнською мовною групою і північноукраїнською зараховує автор:

північне **кв-** перед давнім **ѣ** (**квіт**) супроти південного **цв-** (**цвіт**);

північне **ж** з давнього сполучення **дж** (**хожу**) супроти південного **дж** (**ходжу**).

Вищезгадані північноукраїнські звукові явища виступали вже в пізньому праслов'янському періоді. Набагато швидше, ще в передісторичну епоху в північноукраїнському діалекті мала місце заміна **е** в **о** після шиплячих та **й** (**шостий**), а також – ствердіння м'якого **рь** (**бура**). Дуже старим явищем була також заміна ненаголошеного носового переднього звуку ***ѣ** в **е**, а не в **'а** (**дев'ятий**, але **деветь**). У північній групі українських говірок звукосполучення **ки**, **ги**, **хи** перейшли ще на початку історичного розвитку мови в **кі**, **гі**, **хі**³⁵⁵. Пізніше були взаємні впливи обох українських діалектних груп, але північна діалектна група зберегла свої основні звукові риси донині.

Як стверджує Ю. Шевельов, найменше піддалися впливам південноукраїнського наріччя саме підляські говірки. Саме вони найкраще зберегли двозвуки (дифтонги) в наголошених складах (**куо́нь**, **ліе́то**) та розрізнення рефлексів давнього носового **е**: під наголосом **а** (**п'я́ть**), в ненаголошеній позиції **е** (**деве́ть**). Завдяки контактowi з білоруською та польською мовними системами у підляських говірках трапляються пом'якшені приголосні перед **е** та давнім **і**³⁵⁶.

З південно-західноукраїнського діалекту перейшли сюди (на

³⁵⁴ Там же, с. 287.

³⁵⁵ Там же, с. 287-290.

³⁵⁶ Це на самому стикові саме зі згаданими мовами; дехто, однак, вважає, що це архаїчна давньоруська риса, підтримана системами контактуючих мов.

Підляшшя) такі звукові явища, як: перехід ненаголошеного **о в у та є в и**.

Автор пише, що полонізація цієї території особливо інтенсивно проходила в XIX і XX ст. І трохи пересадно констатує, що після 1945 року залишилися підляські говірки лише як малі островці в польському оточенні³⁵⁷. Це речення може відноситися лише до південної частини Підляшшя, де мало місце переселення й виселення.

Час формування нинішньої групи підляських говірок цей автор відносить до XIV століття: *На розвиток підляських говірок мало вплив їх периферійне положення – на українсько-польсько-білоруському пограниччі – а також проникання деяких південно-західних діалектних прикмет на північ. Є підстави думати, що формування цих говірок (як осібної мовної одиниці) закінчилося десь у 14-ому столітті*³⁵⁸.

У підсумках автор пише, що початок виділення Західного Полісся (і Підляшшя) можна датувати 13-им або 14-им століттям³⁵⁹.

Ще у 1959 році І. Ігнатюк, що народився і виріс на Підляшші під Володавою, писав: *В сучасній діалектології прийнято невірний погляд, ніби на захід від Бугу ніякі українські говірки вже не існують. Своїми спостереженнями хочу звернути увагу дослідників мови, що говірки Підляшшя ще живуть і ще не запізно їх науково опрацювати*³⁶⁰. Пізніші підручники та монографії, що появлялися на Україні в 60-их та 70-их роках, почали щораз сміливіше звертати увагу на дослідження українських говірок на території Польщі. Проф. Й. О. Дзендзелівський у своєму підручнику з української діалектології в 1966 році присвятив один розділ дослідженням українських говірок у Польщі, а в тому порівняно багато місця зайняла справа досліджень говірок Підляшшя³⁶¹.

³⁵⁷ Там же, с. 294. Переклад з німецької мови – М. Л.

³⁵⁸ Там же, с. 297. Переклад з німецької мови – М. Л.

³⁵⁹ Там же, с. 309.

³⁶⁰ І. Ігнатюк, *Замітки про українські говірки на Підляшші*, «Наша культура», ч. 6 (14), Варшава, 1959, с. 13-14.

³⁶¹ Й. О. Дзендзелівський, *Конспект лекцій з курсу української діалектології*, Ужгород, 1966, с. 57-62.